

AZ

EGYEDI APÁTSÁG

TÖRTÉNETE.

IRTA

BUNYITAY VINCZE.

Szeresztől, 1880. októ. 17.

NAGYVÁRAD,

1880.

NYOMATOTT HÜGEL OTTÓNÁL.

20474

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

VÁSONKEŐI

IFJU GRÓF ZICHY FERENCZ URNAK,

NAGYVÁRAD-EGYHÁZMEGYEI ÁLDOZÁR,

HIT- ÉS JOGTUDOR,

PÁPA Ő SZENTSÉGE

VALÓSÁGOS BELSŐ KAMARÁSÁNAK,

A JELES FERENCZ-JÓZSEF-REND

KÖZÉPKERESZTESÉNEK,

MINDENSZENTEK EGYEDI APÁTJÁNAK, —

EZEN APÁTSÁGRA TÖRTÉNT

LEGKEGYELMESEBB

KINEVEZTETÉSE

ÉS

MEGÁLDATÁSA

ALKALMÁVAL AJÁNlja

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

A történelem az, mely a multak mindig elhalóbb hangjait felfogja. Ily hangok közvetítője e sorok írója, az egyedi apátság tünedező nyomainak keresője, — midőn egy munkabíró s tette kész áldozár, az apostoli Fölség legmagasabb kegyelméből nyeri a kitüntetést, hogy főpapja legyen a vidéknek, melynek született földesura, s fényt vessen a romokra, melyek fölött őseinek szelleme lebeg.

A Zichy nemzetség ugyanis az apátság-alapító Gutkeled ős nemzetségnek nemcsak birtok, hanem vér szerénti örököse is, amint ez a Zichy-codexek lapjaiból eléggé sejthető.

E körülmények igazolják e munka megjelenését épen most, midőn az apátság — területének birtokosában kétszeresen támad föl, fényes maltja új lobbot vet, s kétszeresen ada-

tik vissza a nagyváradí egyházmegyének az új apátban, mint a megyének fiában.

A krónikák szegények arra, hogy hasonló esetet tüntethessenek föl.

Ez esemény viszhangja e monographia, mely sok részében még pótolandó; de rendeltetése szerént fölelevenítője Egyed szép múltjának.

Bélfenyér, 1880. október 4.

Bunyitay Vincze.

TARTALOM.

Előszó	Lap. VII
I.	
Királyaink és főuraink mauzoleumai. — Diószegek. — Apátságunk környéke. — Iránypontok a monostorok alapításánál, s azok érvényesülése apátságunknál. — A monographia forrásai és tervezete	1
II.	
A székelyhidi kastély. — Székelyhid és Diószeg együvé tartozása és birtokosai a XVI—XIII. századokban. — Pöstyéni Gergely, az Albisi Zólyomy-ak, a Dorogok. — Kun László király váradi országgyűlésén a Dorogok Székelyhidat ősi birtokuknak bizonyítják. — A Dorogok Gutkeled nemzetségbeliek	6
III.	
A Gutkeledék a krónikák világánál. — A nevékre vonatkozó kételyek. Vid. Péter comes. Boldog Bánfi Lukács. — Gut és Keled helynevek. — A nemzetség ősi és szerzett birtokai. — A nemzetség egy külön ága.	14
IV.	
Apátságunk első nyoma. — Körülményeire vonatkozó föltevések. — Alapíttatásának kora és szerzetes rendje	23
V.	
Szükségleti építkezés. — Monostoraink keletkezése s a vidékre gyakorolt első hatása. — Apátságunk dotatioja. — Uri jogainak vélt nyoma. — Egyed város.	27
VI.	
Apátságunk történetének 2-ik korszaka. — Monumentalis építészet. — Patronusi jog s annak gyakorlása 1270. körül. — Az apátság birtokai: Egyed, Sárfő, Pétőri, Kágya, Bag. — Apátságunk védszentje.	36

VII.

Hanyatlás. — Dorogfi Péter a monostor köveiből Diószegen védortornyot épít. — A diószegi vár. — Lodomér várad püspök vizsgáló bírósága. — A monostor elveszti Kágyát, Bagot. — Péter apát katonás föllépése. — Az apátság XIV-ik századi vagyoni állása. — Domokos apát 45

VIII.

Az apátság létezésének utolsó nyoma. — A Czudarok és Zólyomy-ak a Dorogfiak örökében. — Ezek versengése a birtok fölött. — Apátságunk az alapító nemzetség kihaltával eltűnik 52

IX.

Visszapillantás az apátság megfutott pályájára. — Agriculturalis nyomok. — Az érmelléki bakator. — Vallás-erkölcsi hatás. — A Gutkeled nemzetség plebániái. — Az apátság iskolája. — Az Egyed név utolsó szerepe 57

X.

Az egyedi valóságos és czimzetes apát urak 75

I.

Királyaink és főuraink mauzoleumai. — Diószegek. — Apátságunk környéke. — Iránypontok a monostorok alapításánál, s azok érvényesülése apátságunknál. — A monographia forrásai és tervezete.

Székesfejérvár nem volt mindig köz-temetőhelye királyainknak. Első királyaink majd mindenike építtetett egy-egy monostort országa művelődésének s fönmaradásának oszlopául, saját lelkének üdvösségeül, testének pedig örök nyugodalmául.

Igy lön, hogy kezdetben királyaink mindenike más és más helyen temetteték el. Szent-István Székesfejérvárta, Péter Pécssett, Aba Sámuel Sárta, I. Endre Tihanyban, I. Béla Szegszárdon, Szent-László Váradon, II. István a váradi előhegyen, — mindenik mint a krónikás megjegyzi „in suo monasterio“, az általa emelt monostorban.

Királyaink példáit követték országunk nagyjai. Birtokaik valamely szebb, de legtöbbnyire vadonabb pontján mindenikök építtetett egy-egy apátság- vagy prépostságot, mely keresztény hitöknek mintegy tanuvallomása, nemzetségeknek büszkesége, örömeik

és gyászaiknak hű osztályosa, jobbágyaiknak atyja s végül haló poraiknak hűségese öre lön.

Igy keletkezének egyrészt királyi-, másrészt nemzetségi vagy családi apát- és prépostságaink, melyeknek egynémelyike még ma is áll, sőt virágzik; némelyike már romokban hever, vagy még romjaikat is rég eltemette az idő; legeslegtöbbszörnek nyomaival pedig majd minden lapján találkozunk történeti emlékeinknek.

Ilyen nemzetségi apátságot lesz szerencsém ezuttal bemutatni.

— Hazánkban két D i ó s z e g nevű város van. Elégge feltűnőleg mind a kettő a gróf Z i c h y nemzetség birtoka. Az egyik Diószeg Pozsony-, a másik Biharmegyében fekszik. Ez utóbbi Diószeg fölött alig egy fél órányira, a debreczeni ut mentén hullámos, gyönyörű völgyek által keresztezett fensík emelkedik, melynek neve E g y e d. E f e n s í k egyik, legszebb pontja „t e m p l o m h e l y” nevet visel, és ott még ember-emlékezetre is tekintélyes nagyságu kövek heverték, melyeket templom oszlopköveinek tartott a hagyomány. Sajnos, hogy e kövek már nincsenek ott, s azt sem tudja megmondani senki, hogy hova lettek? Ha nem is felírás, de legalább ha diszítés, tagozás volt rajtuk, mennyit lehetett volna már azokból is kiolvasni!

E helyen egykor a p á t s á g állott, — a történeti emlékeinkben többször előforduló e g y e d i a p á t s á g.

Közelében folyik ma is az A l m á s é r, melynek vize zugóval elzárva, egész tavat (rég Magyarosan: s á r) képez, és malmot hajt bizonyosan.

ugy, mint hajdan. Ott volt kétségkívül az apátság halastava, malma, és mint az ér neve mutatja, ott volt gyümölcsöskertje is. A „pomerium“ = almáskert, mely már legrégibb okleveleinkben is anynyiszor említették, azt jelentheté, mit napjainkban a „szilvás“ t. i. gyümölcsöskertet; s az ér talán épen azért nevezteték Almás-nak, mert keresztül folyt a gyümölcsöskerten.

Maga az apátság pedig, mint már emlitém, a Diószegről Debreczenbe vivő út mellett feküdt.

Az az önfeláldozó szeretet, melynek egyik bámulatos alkotása a Szent-Bernát-hegyi ős zárda, nem mai keletű; valamint épen nem mondhatni, hogy a mai kor találmányai lennének a menházak, kóródák, gyermek-kertek stb. Neveik újak; de mint felebaráti intézetek virágzáznak már a kereszténység első századaiban is.

„Vala két doktor — mondja egy középkori kézirat¹⁾ — és mikoron a tanulságnak helyéről ő házokba tértenek volna, és hogy mennének az uton, jutának egy nagy erdőben. És mikoron elestveledött volna, félnek vala, hogy őket vadak meg ne szaggnának, és imádságra adák önmagokat, hogy az jó isten őket megmentené szörnyű haláltul. És ime látának távol földön hozzájuk egy klastromoth. És e két doctor a klastromhoz tartának, és mikoron a klastrom kapuján csergették volna, a klastromnak fejedelmé hozzájuk jöve és örömet befogadá őket, és ételt, italt ada nekik és nyugodalmat“ ...

Történeti emlékeinkkel pedig megegyezőleg a

¹ Lányi-Knauz: Magyar egyháztört. I. 519. l.

régi klastromok pusztá helyei, romjai vagy reánk maradt épületei szintén azt bizonyítják, hogy a szerzetesek rendszeren oly helyeken telepedének le, hol föltalálhaták magok részére a magányt, a csendet, de ahol egyszersmint embertársaiknak is használhattak. Így keletkeztek rengeteg hegyek, erdők között, de nagy közlekedésü utak mellett vagy veszedelmes réveknél az aranyosi, szent-léleki zárdák Borsodban; a gombaszegi Gömörben; a kápolnai Nagyvárad mellett a Bihari-hágónál, mert a „nagy ut“ hajdan arra vitt; a körömi a Sajó folyó révjénél stb. stb.

Hasonló okból kerülhetett az egyedi apátság monostora is a diószeg-debreczeni utvonal mellé, mert hogy e vonal egyike lehetett már hajdan is az élénkebb közlekedésűeknek, némileg igazolja Diószegnek vámja, mely már 1338-ban említettik.¹

Minthogy pedig különben is uton vágyunk, még pedig azon, mely akár Debreczenből, akár Diószegről jövet az egyedi apátsághoz vezet: menjünk az apátsághoz.

A koszorus költő a kandalló melegével édesgette hallgatóit, hogy nekik „Csobánczváról agg regét“ mondhasson. Én hazaszeretetünk pásztortüzéhez hívom olvasóimat, hogy amellet mondjak nekik nem regét, hanem történetet, de amely olyan, olyan régi, hogy már regének is beillik.

És itt reá kell mutatnom e monographia forrásaira; de nehogy az olvasó kelleténél többet várjon, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy vajmi kevés az,

¹ Zichy-ó k m á n y t á r: I. 532. I.

mi e tekintetben rendelkezésemre áll, minthogy az enyészet szelleme apátságunknak ugy köveiben, mint írott emlékeiben már csaknem teljesen befejezte pusztító munkáját. Egyes, szorosan alig összefüggő lapok azok, miket itt nyujthatok.

Munkám czimének megfelelőleg ismertetnem kell:

I. A vidéket abból a korból, midőn még állt rajta az egyedi apátság.

II. A nemzetséget, mely az apátságnak birtokosa s valószínűleg alapítója is vala.

III. Magát az apátságot birtokaival, működésével együtt.

A föld, melyen az apátság álla, — a nemzetiség, mely azt emelteté, — a nép, melynek javára működését szentelé: m i e n k volt

II.

A székelyhidi kastély. — Székelyhid és Diószeg együvé tartozása és birtokosai a XVI–XIII. századokban. — Pöstyéni Gergely, az Albisi Zólyomy-ak, a Dorogok. — Kun László király váradi országgyűlésén a Dorogok Székelyhidat ősi birtokuknak bizonyítják. — A Dorogok Gutkeled nemzetségbeliek.

Diószegről alig egy mérföldnyire fekszik egy másik derék, kis város: Székelyhid. A városnak legmagasabb pontján szép grófi kastély áll, s a kastély ablakaiból gyönyörű kilátás nyílik a vidékre. E kilátásról van egy adoma.

A kastély valamelyik urának egyszer, de igen igen régen vendége volt. A vendég, mint már annyian, szintén gyönyörködék a szép kilátásban, s elragadtatásában nem egyszer mondogatá: mi szép, mi felséges tájkép!

Kivált az én szemeimnek — felelte erre a kastély ura — mert ameddig a szem lát, az mind — az enyim.

Az adomának csakugyan történeti alapja van, mert ámbár ma Székelyhid mást — és Diószeg is mást ural; de hajdan együvé tartozott mind a kettő,

s kevés kivétellel egy uré volt mindaz, mit az ember a székelyhidi kastély ablakaiból lát.

Hogy közelebb érjük az egyedi apátság fönnállításának korát, lássuk Diószeg és vidékének birtokviszonyait ezelőtt századokkal; ebből ki fog tűnni az is, hogy az említett adoma mennyiben bir történelmi jogosultsággal?

János királynak Budán 1536. Szent-Dorottya napján (február 6-án) kelt parancsára a budai káptalan bizonyosága: H a r a s i Pál kanonok s a király nagyobb kancellárjának jegyzője T h e t e n i (Tétényi?) Mihály mint király embere beiktatják Z e k e l h y d a városnak és tartozékainak, ugymint: Albis, Csatár (Oláh), Molnos-Petri, Oltoman, Semjén, Sámson, Vámos-Pércs, Sárfő, Tulogd, Csokaly, D i ó s z e g, Egyed, Jankafalva, Kóly biharmegyei helységeknek s egyéb pusztáknak birtokába Marsonosi P e s t h y e n y (Pöstyéni) Gergelyt, akinek Albisi Z ó l y o m y a nevezett birtokokat zálogba adá.¹

Eszerént Székelyhid és Diószeg tartozékaikkal együtt egy birtoktestet képezének már a XVI-ik században, sőt azelőtt századokkal is, csak azzal a kis különbséggel, hogy birtokosai nem a tragikus sorsu Zólyomy-ak valának. Ezek ugyanis nem előbb, mint Zsigmond király uralkodásának kezdetén származtak át Biharmegyébe. Nem lesz talán érdektelen ez átszármazás különben sem hosszadalmas körülményeivel kissé megismerkednünk.

¹ Gróf Keglevich család levéltára. Kiadatlan — Az ezen levéltárból nyert adatokat Nagy Imre ő méltósága szivességének köszönhetem.

Zsigmond király Nagyszombatban 1401. január 8-án (feria sexta proxima post festum Epiphaniae) kelt levelével megcseréli W a s s á n t Szolnokmegyében a Tisza mellett Albisi Márton zólyomi főispán fiainak: Dávidnak s Lőrincznek esztergommegyei S a a p birtokáért, de oly kikötéssel, hogy ha a biharmegyei S z é k e l y h i d bármi szín alatt a király kezére kerülne, ezt fogja a nevezetteknek adni, kik akkor Wassánt visszabocsátani tartozzanak.¹

Ugy látszik, a királynak teljes oka volt számítani arra, hogy Székelyhid rövid időn a koronára fog szállani, mert birtokosa talán öreg, vagy elbetegesedett ember — de mindenesetre családjának utolsó sarjadéka volt. És amire a király számított, az alig egy év múlva be is köszöntött: Péter Jánosnak fia elhalt, mint okleveleink oly szépen mondják „sine haeredum solatio“ azaz magtalanul, s a király az eképen reája szállt birtokot hiven az említett kikötéshez csakugyan Albisi Dávid volt zólyomi főispánnak s testvérének Lőrincznek adományozá.²

Igy jutottak az Albisi Zólyomy-ak Székelyhid birtokába.

De joggal kérdezhetni: mi ösztönözhette a Zólyomy-akat arra, hogy magoknak — mint ez idézett Zsigmond-féle 1401-iki oklevélből látszik — Székelyhid birtokát minden áron biztosítsák? Itt

¹ Gróf Keglevich család levéltára. Kiadatlan.

² Az adománylevél kelt Pozsonyban 1402. Szent-Mihálynap előtti vasárnap (szept. 24.) Gr. Keglevich-levéltár. Kiadatlan.

többről van szó, mint egyszerű birtokra-vágyásról; nekik egyenesen és határozottan Székelyhid kellett. Mi lehetett ennek oka? Erre is találunk feleletet egy másik, még szintén kiadatlan oklevélben.

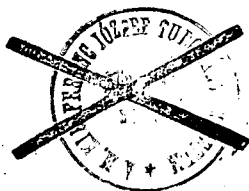
Ebben ismét Zsigmond király Dávid mester zólyomi főispánnak s testvérének Lőrincznek, Albisi Márton mester fiainak, kedves hiveinek s maradékaiknak adja — — Diószeg, Nagyér, Tulokd, Kóly, Csokaly, Terebes Tiszapálháza, Bulch, Egyed, Sárffő, Reszege Pércs, Tursámson Patha, Syzer, Kutfő bihar-, Tamási, Videgyház, Dorogegyház szabolcs-, Kupoch, Roman szatmár-, és Petri (Molnos) szolnok (Közép) megyei birtokokat, melyek Dorognak, Miklós fiának halála s magvaszakadtával szálltanak a koronára.¹

Ime, itt a felelet arra, hogy miért akartak a Zólyomy-ak² mindenáron Székelyhid birtokába jutni. Tudniillik övék volt már Diószeg, s kétségkívül nem volt ismeretlen előttök, hogy Diószeg és Székelyhid egy birtoktestet képezének mindig.

Hogy erről meggyőződhattunk, még mélyebben vissza kell mennünk az elmúlt századokba, ahol kell

¹ Datum Vac die dominico proximo post festum b. Pauli primi heremitae (január 13.) Gr. Keglevich-levéltár.

² Zólyomy-akról levén szó, talán megemlíthetem, hogy a XV-ik század második felében élt Zólyomy II. Dávidnak eddig csak két fia volt ismeretes: I. Mihály és I. László (Nagy Iván: Magyarország családai: XII. 425. l.) holott a váradi káptalannak egy 1489-iki kiadatlan oklevelében (gr. Keglevich-levéltár) ugyanannak három fia említettik: Ferencz, László, Mihály. Mindez azért is érdekel közelebből, mert Forgách Ferencznek, a történetíró váradi püspöknek édes anyja: Zólyomy Kata épen a most nevezett 3. Zólyomy testvér egyikének, Lászlónak volt leánya. Ha igaz, hogy a fiak anyjak természetét öröklik, akkor nem csoda, hogy Forgách Ferenczben volt egy kis nyugtalan Zólyomy-vér.

keresnünk különben is mind az egyedi apátság keletkezését, mind pedig azt a nemzetséget, mely ez apátságot megalapította.

Nagyváradról nyugatra Keresszeg mellett fekszik Ácsi, ma pusztá, de hajdan, még 1552-ben is egyike Biharmegye nagyobb községeinek, lévén benne a váradi püspöknek, mint földesurának 30 kapuja,¹ s ezenfelül derék egyház lelkészszel.

Ácsi minden valószínűség szerint azon Eachy (Eácsi) nevű férfitől, vagy annak valamely hasonnevű ősétől vette nevét, ki Árpádkori történeti emlékeinkben többször előfordul. Igaz, hogy a két név hangzása között van némi különbség, de ez talán csak onnat eredt, hogy az egyik századok előtt leírva, papiroson jutott el hozzánk; míg a másik, a helynév a nép nyelvén forgott mindig, s e közben némi módosulást ki nem kerülhetett. Különben van nyoma annak, hogy a mai Ácsí Ecsi-nek is hivatott, legalább midőn 1561-ben Nádasdy Tamás nádor Kanyaföldi Kerecheny László gyulai kapitánynak s Békés és Zarándmegyék főispánjának hű szolgálataiért némi biharmegyei birtokokat adományoz, ezek között emlittetik „Ösi mellett „Echy“² s Ácsi csakugyan Ösi mellett van, sőt ugyanott van Palota is, az Eachy-ak egykori vára, mely korokban Derspalotáj a nevet viselt.³

¹ Egy kapu alatt 1609-ben négy jobbágyot vagy 12 zsellért értettek; 1646-ban pedig 4, négy ígás, vagy 8, két ígás jószággal bíró jobbágyot, avagy 16 zsellért.

² Országos levéltár. Kiadatlan.

³ Wenzel: Árpádkori új okmánytár, XII, 251. l.

Nevezett Eachy-ról, s fia Pálról keveset tudunk, de annál ismeretesebbek unokái, kik a XIII-ik század második felében amily zajosan, époly féktelenül szerepeltek Biharmegyében. De épen az ő féktelenkedésöknek köszönhetünk több történeti adatot, mik korukból reánk maradtak; s ezek közt legbecsesebb előttünk az, mely földeriti, hogy kik birták Székelyhidat már a tatárjárás előtt?

Eachy-nak unokái egyháziakon, világiakon különösen Nagyvárad vidékén annyira hatalmaskodának,¹ mint azt alább még bővebben is látni fogjuk, hogy végre a király, IV. László személyesen indult megfélekezésükre. Maga mellé hitta hét szomszéd megyének, nevezetesen Bihar, Szolnok, Szatmár, Kraszna, Békés, Zaránd és Szabolcs megyéknek főnemeseit, s ezekkel gyűlést tartott. A gyűlés helye Váradon volt,² de kétségkívül nem benn a városban, hanem ősi szokás és törvényeink szerint kinn a szabad ég alatt, tágas mezőn magasra hányt halom körül. A halmon maga a törvénytálató király vagy nádor szokott ülni, s azért az ilyen halmokat, melyeknek egy-némelyike még ma is áll, Biró-halom, Törvény-halom, Királyszerk, Urdomb néven említik ma is.³ László király váradi gyűlése is bizonyosan így szabad mezőn történt, s aligha nem a Nagyváradtól Ősi felé elterülő sikon, legalább nem

¹ „Nicolaus Woyawoda et Gregen tunc temporis in Regno nostro, et specialiter in provincia Waradyensi cum magna potentia se gerebant“, i. m. 252. l.

² „Accedentes igitur Waradynum de Byhorino unacum quibusdam Baronibus nostris in septem Comitatibus. . . . Generalem Congregationem Waradynum fecimus publice proclamari, Wenzel: i. m. 251. l.

³ Pesty Fr. A perdöntő bajvivások. 83--4. ll.

egy történeti adat bizonyítja, hogy Ősi mellett gyűléseket tartának őseink.

Midőn tehát a király 1278. őszén Váradon gyűlést tart¹, járula az ő színe elé bizonyos Péter comes² Doroghnak fia az ő atyjafiaival: Lőrincz-czel és Miklóssal egyetemben, panaszolván a felséges királynak, hogy Eachy-nak fia: Pál, meg ennek a Pálnak fiai, tudniillik Miklós vajda, István comes és Geregen elfoglalák tőlök — Székelyhidat hatalmasul, pedig azt az ő eleik birták már a tatárjárás előtt is.

A panasz, mint az oklevél mondja, alaposnak találtatott: ennélfogva, de még azért is, mert a nevezett Pálfiak rablók, lázadók valának, kik közül Geregen királyi ítélettel halálra méltónak találtatott s ki is végezteték; ellenben Doroghnak fiai királyukhoz, hazájokhoz hívek valának, s közölök Péter a cseh háboruban is mindig az első között harczolt, sőt már V. István király idejében Budum (Bodony=Viddin) alatt is halálos sebet kapott: ennélfogva a király nemcsak visszaitéli nekik Szé-

¹ A gyűlést egy 1279. január 30-án kelt oklevél említi; de mert az ilyen gyűlések hazai törvényeink szerint évenként háromszor: tavasszal, nyáron és ősszel tartattak, télen meg soha, ennélfogva elfogadhatónak látom a föltevést, hogy a kérdéses gyűlés még 1278. őszén tartatott, annál is inkább, mert a királynak a fenforgó ügyben hozott ítélete egy 1278. kalendis septembris (október 1-én) kelt oklevélben említettik. Wenzel: Árpád-kori IX. 196. l.

² Comes volt hajdan a nádortól kezdve majd minden tisztviselő, sőt még a király zászlaja alatt harczolók nagy száma is. Ennélfogva a comes czim a mai grófra, mánási méltóságra nem értelmezhető; inkább hivatal- mint méltóság név; gyakran pedig nemes vagy előkelő embernél nemis jelent egyebet.

kelyhidat, hanem annak birtokában új adomány címén meg is erősíti őket.¹

Tehát Diószeg és Székelyhid nem csupán maguk, hanem kétségtelenül vidékökkel, tartozékaikkal együtt egy birtoktestet képezének, következésképpen egy nemzetség birtokában valának már a tatárjárás előtt is; és így az egyedi apátság, melynek pusztá helye szintén meglátható ma is a székelyhidi magaslatról, mint láthatók valának egykor tornyai, — ezen birtokos nemzetségnek képezte egykor családi apátságát.

De melyik volt e nemzetség? kétségtelenül ugyanaz, melynek az imént említett Péter comes és testvérei voltak tagjai; az pedig történeti emlékeink tanúsága szerint a — Gutkeled nemzetség volt. Ennélfogva nem lesz fölösleges és talán érdekesség nélküli sem közelebbről megismerkednünk a Gutkeledekkel.

¹ Wenzel: Árpád-kori új okmánytár. IX. 196—7. II.

III.

A Gutkeledek a krónikák világánál. — A nevökre vonatkozó kételyek. — Vid. Péter comes. Boldog Bánfi Lukács. — Gut és Keled helynevek. — A nemzetség ősi és szerzett birtokai. —
A nemzetség egy külön ága.

Krónikásaink szerint¹ Péter király idejében két egytestvér: Gut és Keled jövének hazánkba Sveviának, a svábok földének Sthoph várából, ahol előkelő hohenstaufl nemzetségök már végelszegé nyedésnek indult. Bátor s á g u k és vitézségök nem csupán Péter királynak használt, kinek támogatására küldetének Henrik császár által; hanem elég korán nekik is vagyont s tekintélyt szerze. És megalapítói lőnek hazánk egyik legelső nemzetségének, mely rólok, az alapítókról Gutkeledek neveztetett el.

De hogyan lehet az, hogy krónikáink míg a nemzetség-alapító két testvérnek származását idegennek mondják, nevöket mégis ős magyar neveknek tartják, és fölveszik, mint például Keledet

¹ Kézai Podráczkynál: 80. l. — Thuróczy Schwandt nernél: II. 16. fejez.

az Árpádok családfájának sorozatába? E nehézséget Ipolyi¹ azon föltevés által háritja el, hogy tudniillik a Gút és Keled „fölvett” ős magyar család- és avval összefüggő birtok-nevek. — Hasonló magyar neveket — ugymond — fölvevének más előkelő jövevények is, mi azt sejtí, hogy kihalt nemzetségeink kezdettől fogva aképen pótolhattak, hogy az idegenek, kik birtokaikat adományul nyerték, a birtokkal együtt nevöket is fölvevék. De talán az sem lehetetlen, hogy csak valamely jó sváb-érzelmi krónikás, ki után Kézai vagy Thuróczy dolgozott, — tette meg sváboknak Gutot és Keledet, a mint napjainkban is vannak olyan krónikások, kik minden történeti igazság ellenére el vitatják tölünk, magyaroktól például a Hunyady-akat.

Visszatérve a Gutkeledek történetére: azon viszályban, mely Salamon király és Béla fiai: Géza és László vezérfejedelmek közt kitört, — a Gutkeled nemzetség is talán épen előleges családi megállapodás szerint . . . két pártra szakadt: némelyek, mint az ármányos és nagyratörő Vid Salamont — mások ellenben a vezér-fejedelmeket támogatván tanácscsal és fegyverrel. Ez utóbbiak közül való lehetett (?) azon Péter comes, kit Géza és László oly fejedelmi bőkezűséggel halmozának el adományaikkal, s ki viszont az annyit bolygatott, de még mindig kérdéses nevü z a z t y-i apátságot alapítá meg gazdagon.² Legalább annyi bizonyos, hogy Vencsellő, melyet a nevezett Péter saját atyjafiainak ha-

¹ Magyar mythologia. 151. l.

² Wenzel: Árpádkori új okmánytár. I. 24. s köv. 11.

gyományoz, később, mint a Gutkeledék egyik ágának, a Báthory-aknak birtoka tűnik elő.¹ Hasonlóképen eldöntésre vár még, bár nagy tekintélyek, mint K n a u z² nincsenek ellene, — azon kérdés is, hogy Gutkeled nembeli volt-e a szentség hírében elhalt Bánfi Lukács esztergomi érsek?

Bár el is dönthető lenne! de aligha lesz, mert a tatárjárás előtti történeti emlékeink noha már legnagyobb részben ismereteseek, sokkal hézagosabbak, hogysen azok segedelmével nemzetségeink családfájának első ágait összefüggőleg kimutathatnók; a mi pedig ezekről régi családaink hagyományai után eddig nyilvánosságra került, az ismeretes történeti adatainkkal összevetve a legtöbb esetben — Prayval szólva — „dictamen referentis“ magyaráz: mesebeszéd.

Igy vagyunk a Gutkeled nemzetséggel is. Mídon a XIII-ik század második feléről kezdve történeti emlékeink egyszerre megsokasodnak, sűrűn találkozunk azokban itt is, ott is e nemzetség tagjaival, amint majd perlekednek, néha erőszakoskodnak is; majd hős tetteikért királyi jutalmat nyernek, a legtöbbször pedig amint ősi javaikon osztakoznak, és magoknak egyenként tűzhelyet, családot alapítani sietnek. Az akkor élt Gutkeledeknek mondhatni mindegyike egy-egy történeti nevű családuknak lesz alapítójává. Így Aladár a V á r d a y; Hodos a S z o k o l y; File a Z e l e m é r y; András a somlyai és ecsedi B á t h o r y, S z a n i s z l ó f y; Omode a B á n f y, A m a d e, Marczaltőy; Pál a C s a t á r y, Márky, Málczay,

¹ Fejér: Codex dipl. IX. 4. 672. l.

² Monumenta Strigon: I. 114. l.

Ráskay, Butyka y stb. családoknak. De hogy ezen újabb családtrözssek; hogyan származtak le a legelső törzstől; Gut és Keledtől? vagy hogy csak egymás közt is mily fokban lehettek atyafiak? azt ma már oklevelileg kimutatni nem lehet.

Lássuk azért inkább a Gutkeledek ős birtokait, mert azok legalább elének fogják tüntetni, hogy hol, hazánknak mely vidékein volt elterjedve e nemzetség? s mily vagyonos vala?

Először is a Bereg-, Székesfejérvár- és Szabolcs-megyékben létezett s részben ma is létező Gút nevű falvak nyilván ezen nemzetségre vallanak, mint egykori birtokosaik s talán alapítóikra is. És csakugyan az utóbbi két megyében fekvő Gutokról oklevelileg is igazolható, hogy azok már az Árpádkorban birtokai valának e nemzetségnek.¹ Sőt eléggé feltűnőleg a fejérmegyei Gút más néven Tamási-nak is neveztetik; a szabolcsmegyei Gut tözsomszédságában pedig ma is ott van Tamási pusztá, mely egykor, mint alább látni fogjuk, derék község és szintén a Gutkeledek birtoka volt. Csak Keled helynévvel nem találkozunk sehol, sem a múltban, sem a jelenben, hacsak annak nem vehető a vasmegyei Keléd pusztá; de ismét semmi nyoma annak, legalább eddig, hogy a Gutkeledek Vas megyében birtak volna.

Hanem igenis birtak a Dunántul Somogyban a Mura mellékén két birtokot, melyekről az a nevezetes adat maradt reánk, hogy a csatári monostor

¹ Fejér: Cod. dipl. IV. 2. 226. l. v. ö. VII. 1. 302. l. — Wenzel: Árpádkori. IX. 505. l.

kegyura, a Gutkeled nembeli Vid mester (íme Salamon király tanácsosának, a tragikus sorsu Vidnek emlékét kegyelettel őrizi a nemzetség két század mulva is) nevezett monostorának Szentírását „librum bibliaticum“ mely nagyobb biztonság okáért nála volt letéve, Vasvári Farkas zsidónak hatvan márkáért zálogba adván, s az a zsidónál elsikkadván, kárpótlásul e két birtokot adta az említett monostornak.¹ Eszerént Csatár környékén, Zalában is birniok kellett a Gutkeledeknek.

De birtak még távolabb is: Walkó megyében;² valamint övék vala Feketenép (?) Szerém megyében.³

Birtokaiknak zöme azonban a tiszai megyékben feküdt. Itt övék volt:

Borsodban Tarján és Palkonya.⁴

Gömörben Kelemér, Pozoba, Kisfalud, Fancsal.⁵

Zemplénben a Bödörgközön Garabsa, Budiló és Garus;⁶ továbbá Keresztur,⁷ de nem a szintén zemplénmegyei Bodrog-Keresztur, hanem az, mely Nagy-Géres mellett ma pusztá.⁸

Ungmegyében szintén lehettek birtokaik;⁹ de bizonyosan az övék volt a Tisza mellett Benk

¹ Fejér: Cod. dipl. IV, 3. 179. l.

² Wenzel: Árpád-kori. IX. 493. l. és X. 295. l.

³ Fejér: Cod. dipl. VI. 2. 393—6. II.

⁴ Zichy-okmánytár: I. 103. l.

⁵ Zichy-okmánytár: I. 533. l.

⁶ Fejér: Cod. dipl. VII. 1. 302. l.

⁷ Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. I. 104. l.

⁸ Szirmay A: Comitatus Zemplén. II. 126, és 291. II.

⁹ Zichy okmánytár: I. 3. l.

és Monoros,¹ s a beregmegyei Surány, Bog, amint látszik ős birtokuk.

Szatmármegyében Gachal² (Gacsály) Oronos³ (Aranyos-Megyes) Romad a Szamos mellett;⁴ Ragáld az Ér mellett 1265 előtt a szatmári vár jobbágyainak birtoka;⁵ továbbá Ecsed, Szaniszló, Fábiánháza⁶ és Mayad,⁷ de ez utóbbinak vidéke biztosan meg nem jelölhető.

Ilyen bizonytalan megyéjü, de mindenesetre Tisza-vidéki birtokaik valának: Beel-Eusud (Öszöd)⁸ Thulgus⁹ (Tölgyes) Rosal,¹⁰ Széplak, Vgruch más két faluval; a Szilágy vize mellett pedig, talán az imént említett Széplak szomszédságában, Szilágy¹¹ 30. ekényi földdel.¹²

Szabolcsmegyében. övök volt Kis-Várda, melynél figyelmet érdemel ama körülmény, hogy egyháza építését a hazai általános szokással ellenkezőleg nem Szent-Istvánnak, hanem Szent-László királynak tulajdonítja a hagyomány.¹³ Ugyanott az övök volt

¹⁻³ Zichy okmánytár: I. 3. 85. 12. ll.

³⁻⁴ Wenzel: Árpádkori új okmánytár. V. 66. l. — X. 247. l.

⁵⁻⁷ Fejér: Cod. dipl. VI. 2. 389 391. 405. ll. — IX. 4. 678. l. — VII. 3. 28. l.

⁸⁻¹⁰ Zichy-okmánytár: I. 61. 72. 80. ll.

¹¹ Fejér: Cod. dipl. VII. 3. 28. l.

¹² Hazai okmánytár: I. 24. l. — Egy ekényi föld az ország különböző vidékei szerint különböző volt; így a szepesi káptalannak 1323-ban kelt levelében említetik, hogy egy fél ekényi föld 39. hold (Fejér: Cod. dipl. VII. 8. 155. l.) ismét a tihanyi konventnek 1296. évi levele szerint egy ekényi föld 130. hold. (Fejér: IX. 7. 720. V. ö. Magyar Sion: III. 715. l. — Rendesen 150. hold lehetett.

¹³ Zichy-okmánytár: I. 66. l. — Györgyényi: Kis-Várda. Magyar Sion. V. 273. l.

Kysduge¹ (Döge), Szokoly;² Ihaaz, Baranus;³ Mada Karász közelében;⁴ továbbá Zolmad, Geelse, Wylok, Tegey egészen, Zylos-nak fele;⁵ a megye nyugotibb részein: Vencsellő; a Báthory-ak ős fészke, Rakomaz, Booth, Odon (Nyir), Ábrahám (Ábrány),⁶ lejjebb a két Dob,⁷ s a szintén két Harang, melyeknek egyike eredeti vagy még a tatárjárás előtt szerzett birtokuknak látszik, s melynek kiegészítéseül nyerék 1265-ben a szomszédos, de a tatárpusztítás óta pusztán s néptelenül állt másik Harangot, azelőtt a szabolcsi várnak tartozékát.⁸ A megye déli részein meg épen sűrűn következnek egymásra birtokaik, ilyenek: Szent-Demeter, Hatház, Dorogles, Csehi, Vid, Figöd, Kelemen-ülése, Dorogegyháza, Bygheech, Scunyor, Acsád,⁹ végre a nemzetség legünnepelebb ágának nevet adó Bátor (Nyir), mely már IV. László királytól vásárjogot nyert.¹⁰

És Szabolcsmegyei birtokaik számával vetekedék a biharmegyeiek száma. Ezekről azonban bővebben lesz szó alább; itt tehát csak neveiket számlálom elő, ezek: Diószeg, Sárkö, Kutfő, Egyed Nagyér, Koly, Kágya, Székelyhid, Gsokaly, Tiszai-pálháza, Tulogd, Adony (Ér), Kenéz, Kokad, Baga-

¹ Zichy-okmánytár: I. 61. l.

² Fejér: Cod. dipl. VII. 3. 121. l.

³ Wenzel: Árpádkori okmánytár: X. 92. l.

⁴ Fejér: Cod. dipl. VII. 1. 302. l.

⁵ Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. I. 201. l.

⁶ Fejér: Cod. dipl. IX. 4. 673. és köv. ll.

⁷ Zichy-okmánytár: I. 532. l.

⁸ Fejér: Cod. dipl. VI. 2. 389. l.

⁹ Zichy-okmánytár: I. 531. s köv. ll.

¹⁰ Wenzel: Árpádkori. IV. 379. l.

mér, Pércs (Vámos), Túr-Sámson, Kupch, Reszege, Tamási, Léta, Nyék, Pelbárthida, Süvegd, Hodos (Jákó), Jankafalva, Petri (Monos) és Várad-Püspöki határán két darab szőlő.

Ime e névsor, mely távolról sem tart igényt arra, hogy teljesnek tartassék, s a nemzetségnek csakis legrégibb, a XIV-ik századnál nem újabb birtokait mutatja, — míg egyrészt tanuskodik a nemzetség korai vagyonossága, s tekintélye felől; másrészt a birtokok nagy részének összeszőgellése által egyenesen azt gyaníttatja, hogy a nemzetség ős fészke, s terjeszkedésének kiinduló pontja Szabolcs és Biharmegyékben, s nevezetesen amannak déli, emennek pedig északi részein feküdt, mely részek megyéink későbbi határainak megalakulta előtt egy különálló megyét vagy kerületet képezhetének.

Feltűnő még, hogy sehol semmi nyoma annak, hogy e nemzetség az első századokban a tulajdonképeni Erdélyben birt volna. Azért történt volna ez, mert a gondviselés ugyis nekik akarta adni később — az egész Erdélyt?.... Csakugyan Erdély fejedelmi trónján e nemzetség tagjai közül Báthory Istvántól kezdve öten ültek csaknem egymás után.

Ennyit rövid általánosságban a Gutkeledekről, kikhez tartozott azon Péter comes is, Dorognak fia, ki mint láttuk, igazolá IV. László király előtt, hogy az ő elei már a tatárjárás előtt is birták Székelyhidat és így kétségkívül Diószeget s Egyedet, apátságunk helyét is, mert ezek, mint szintén láttuk, mindég egy birtoktestet képezének.

A most említett Dorog ivadékai egyik külön

ágát képezvén a Gutkeled nemzetségnek, helyén lesz itt közlenem ez ág családfáját, annál is inkább, mert a Dorogok családjoknak egész kihalásaig a legszorosabb összefüggésben álltanak az egyedi apátsággal, s mert e család — legalább tudtomra — különben sincs fölvéve még eddig a hazai családainkról szóló munkákban.

A kérdéses családfa ez :

Dorog de Dob.*)			
Lőrincz 1278.	Miklós 1275.	I. Péter 1278.	
István 1347.	János. Mik- (Or- lós, kös, dög) 1313. 1313.	Elhalt 1297.	
Dorog elhalt 1364 előtt.	Ersebet fia- sától Dobi (Monaki Mi- hályné.) 1313— 1351.	Dorog. Ivachun. II. Pé- ter 1311. 1313.	ter 1313.
III. Péter de Ilona, Tornai Dob. 1400. Lászlóné; öz- birta Szeren- veg 1400. cset.		szeg 1313. 1313.	
György, neje : Drugeth Ilona 1410.		Miklós 1365.	
László. 1461		László, utolsó Dorog. † 1393 körül.	
Egyed. †	György. IV. Péter.		

*) Wenzel G: Árpád kori: IX. 196. XII. 446. I. — Hazai okm:
VII. 154. I. — Zichy-okm: I. 85. II. 229. 460. II. — Nagy I: Anjoukori okm.
I. 215. 219. 297. II. — Fejér: Cod. dipl. X. 2. 769—789. II.

Most pedig térjünk át magára apátságunk történetére.

IV.

Apátságunk első nyoma. — Körülményeire vonatkozó föltevések. — Alapíttatásának kora és szerzetes rendje.

Mint annyi sok érdekes dolognak, úgy az egyedi apátságnak is első nyoma a Váradi regestrumban található. Mindemellett Pázmány Péter, ki a hazai apátságok, prépostságok stb. névsorának összeállításánál kétségkívül használta forrás gyanánt a Váradi regestrumot, — nem említi az egyedi apátságot s valószínűleg azért, mert a Regestrum sem említi egészen világosan, vagy az sem lehetetlen, hogy apátságunk az annyira éles szemű Pázmánynak csak tollában maradt.

Bél Mátyás, vagy helyesebben Tomka Szászky, a Váradi regestrumnak mult századi értelmezője, szintén átsiklik ez apátságon anélkül, hogy észrevenné azt, pedig ott van.

Az idézett Regestrum 287. száma ugyanis azt mondja: Lázd faluból való Egyed tolvajsággal vádolta az Egyedi egyház Sashad faluból való szü-

csét, Kana nevűt Pál, bihari alispán, mint bíró előtt.¹

Az itt említett ügyeset kétségkívül Biharmegyében mozog, mert mint láttuk, a nevezett megye alispánjának joghatósága vétetett igénybe; eszerént a vádlott lakhelye, Iggyed vagy Egyed Biharmegyében keresendő.

Hogy ilyenü helység csakugyan volt Biharban, azt föntebb már több ízben láttuk; de a Regestrum idézett szövege megtanít arra is, hogy Egyednek Regestrumunk korában, azaz a XIII-ik század első felében már egyháza is vala, mégpedig olyan, mely szücscesel, tehát nemesebb foglalkozásu jobbággyal, más néven udvarnokkal rendelkezett. Ilyen jobbággyai pedig történeti emlékeink tanúsága szerint csak főpapjainknak, s ezek között apátjaink és prépostjainknak valának.

Továbbá az idézett helyen az is mondatik, hogy az egyedi egyház szücsce, Kana (Kánya) Sashad faluban lakott. Ha benne lakott, akkor az a falu kétségkívül az egyedi egyház faluja volt.

Ismerünk-e ilyen falut akár Biharmegyében, akár valahol az országban? tudva lévén, hogy püspökségeinknek s monostorainknak nemcsak közelökben, hanem sokszor távol tőlök, az ország egészen más részében is valának birtokaik.

Ilyen falu azonban nemcsak újabb, régibb helyneveink közt sem fordul elő. De volt Biharmegyében egy falu, mely azon tó (régiesen: Sár, innét:

¹ „Aegidius de villa Lazd, impetiit peliparium ecclesiae de Iggyed, nomine Kana, de villa Sashad pro furto, iudice Paulo, curiali comite de Bichor.“ Bél M: Adparatus. 252. l.

Sárköz, Sárrét stb.) partján feküdt, mely Egyed közvetlen közelében, attól nyugatra ma is megvan, s mely falu Sárfő-nek neveztetett.

Igaz, hogy Sashad és Sárfő annyira kevésbé hasonló hangzásuak, hogy a kettő egynek alig gondolható; de ha fontolóra vesszük, hogy személy- s helyneveink régi codexeinkben, legkivált pedig épen idézett Regestrumunkban mennyi változtatással, s gyakran egész a fölismerhetetlenségig eltorzítva iratnak: akkor Sashad és Sárfő ugyanazonossága korántsem fog látszani lehetetlenségnek, sőt egy kis történeti indokolással egészen bizonyossá is válik.

Ismerjük ugyanis apátságunknak birtokait már a XIII-ik századból, s ezek között előfordul egy falu, melynek neve — Sárfő,¹ mely ott feküdt, s mint pusztá jelenleg is ott fekszik Egyednek tözsomszédságában.

És így, a mondottakat összevéve, bizvást következtethetjük, hogy a Váradí regestrum egyedi egyháza nem egyéb, mint az egyedi apátság, s ennél fogva, hogy az már a tatárjárás előtt állt.

De mikor keletkezhetett?

Ha apátságunk alapító levele meglenne, vajmi könnyű lenne e kérdésre a felelet! de az a levél az idők viharáiban már réges-régen elveszhetett; mindemellett felelnünk kell ama kérdésre.

A Gutkeled nemzetség, amint láttuk, már kereszténységünk első évtizedeiben előtérbe lép, mint egyike a legtekintélyesebbeknek, királyaink oldalánál, s döntő befolyást gyakorolva magára a koro-

¹ Hazai okmánytár: VII, 124. l.

nára is. Ilyen nemzetség nem zárkozhatott el korának uralgó lehétől, nem maradhatott el fejedelmeinek utánzásától; azon kornak pedig mintegy irányadó jelszava lévén, kivált magasabb köreinkben: „religiosos protegere!” — mely jelszó számtalan monostor megalapításában érvényesült, sőt annak érvényesítésében főuri családaink versenyzének nemcsak magok közt, hanem még királyainkkal is: ennél fogva aligha nagyot kockáztatok, állítván, hogy a Gutkelek nemzetségi apátságukat, az egyedit, már szereplésök egyik legfényesebb korszakában, a XI-ik században megalapíták, mint megalapítá 1067. körül a valószínűleg szintén Gutkelek nembeli Péter comes a zazty-i apátságot.

Mi pedig az egyedi apátság szerzetes rendjét illeti, erről szintén hallgatnak történeti emlékeink; de ha nem csalódom imént előadott föltevésemben, hogy tudniillik apátságunk még a XI-ik században alapított: akkor kétségtelen, hogy az egyedi apátság Szent-Benedek-rendü volt, amint az említett korban más nemis lehetett.

A XI-ik században ugyanis tudvalevőleg a Szent-Benedek-renden kívül más rend még nem vala hazánkban. A XII-ik század első felében jöttek csak hozzánk a premonstreiek; ezeknek azonban, legalább nálunk, nem apátjaik, hanem prépostjaik valának. A cistercita-rendnek ellenben apátjaik voltak ugyan, de ezek még a premonstreieknél is jóval később jöttek hazánkba.

Most pedig lássuk apátságunk épületét: miből, hogyan s kik által emeltetett az?

V.

Szükségleti építkezés. — Monostoraink keletkezése s a vidékre gyakorolt első hatása. — Apátságunk dotatioja. — Uri jogainak vélt nyoma. — Egyed város.

Keleti megyéinkben, és így Biharban is, leginkább erdők, hegyek közt fekvő falvainkban ma is láthatunk — faegyházakat. Hajdan még számosabbak lehettek, mégpedig nemcsak gör. kath. vagy gör. keleti, hanem protestans atyánkfiainál is. Így Vervölgyön, Szilágymegyében, 1798-ban adták el a régi protestans faegyházat a csoriaknak.¹ Sőt oly jeles helyen is, mint Szilág-Somlyó a török feladta protest. egyház szintén fából volt.²

Ki egész életében nem látta mást, csak köegyházakat, arra sajátságos hatást fognak tenni fa-templomaink. A végletek érintik egymást. Hidegen nem mehet el mellettök kivált a műértő szemlélő éppen úgy, mint a műremek dómok mellett; csak-hogy míg ezek bámulatra keltenek, azok vonzanak,

¹ Az erdélyi ev. ref. Anyaszentegyház névtára 1877. évre. 16. l.

² Ugyanott 5. l.

mint egy bölcső. Csakugyan ősapáink építészeti ízlése faegyházainkban, mint valami bölcsőben szendergett egykoron.

Hogy milyenek valának nemzetünk kereszténységének első korában egyházaink legtöbbszei? azt nem a pécsi, deákmonostori, jáki stb. pompás monostorokból tanuljuk meg, hanem az itt-ott ma is fennálló fatemplomokból, kivált ha megemlékezünk Sz. István királyunk ama törvényéről, hogy „tiz falu építsen egy templomot.“¹

Hazánkban a falvak egykor sokkal sűrűbben álltanak ugyan, de korántsem voltak oly népesek, mint jelenleg. Legtöbbször csak 20—30 házból állottak, s ennél fogva a 10 falunak összes 2—300 családból álló lakossága a legjobb akarat mellett sem építhetett valami emlékszerű egyházat; hanem valószínűleg úgy tőnek, hogy kimennek vala az erdőre falustól, ott levágák az ajándékba kapott vagy pénzen vett fát, valamely tapasztaltabb faragó-embernek utmutatása mellett kifaragták, összerótták emberül, fölékesíték kacsaringós faragványokkal, kicsipkézett zsindélyekkel, és — kész volt a templom. Abba azután Szent-István idézett törvénye szerint egyházi ruhákat a király adott, könyveket és papot pedig a püspök.

És így fából épültek nagysokáig nemcsak falusi templomaink, nemcsak a házak még városokban is, hanem monostoraink, sőt váraink is. Így hogy magából Biharmegyéből, sőt Egyednek köz-

¹ II. 34. t. cikk. — IV. Béla még 1244-ben is 10 falunak emelt egy templomot, s adat egy lelkész. Dessewffy-codex: II. I.

vetlen szomszédságából hozzak föl példát: a szent-jobbi monostort, melyben pedig nemzetünk nagy szentjének, első királyának jobbja őrizteték, — Sz. László csak fából építteté föl; és még sokkal később is, midőn Mátyás király a Zólyomy testvéreknek: Tamás- Dávid- és Jánosnak 1460-ban megengedé, hogy Székelyhidon vagy Molnos-Petriben várat építhessenek, hozzá tévé, hogy a vár lehet kőből, de f á b ó l is.¹ Mi kétségtelenül arra mutat, hogy a fa-építkezés még akkor is nagy divatban vala Biharban, s hogy mennyire elterjedett volt? mutatja tört. emlékeinknek azon szokása, hogy ha valamely templom, vagy valakinek háza kőből épült, ezen körülményt rendesen föl is említik.

Ily viszonyok között nagyon valószínű, hogy Egyednek első, tatárjárás előtti monostora fából épült, kivált ha még figyelembe vesszük, hogy vidékén nagy távolságra kötermésnek hite sincs, sőt vízi útja sem vala, hogy azon juthatott volna könnyebben kövekhez. — De most jövünk a legérdekesebb kérdéshez, hogy t. i. hogyan keletkeztek nemzetünk kereszténységének első korában a monostorok? mert hihetőleg ugy keletkezett az egyedi is.

E tekintetben is egészen máskép történt akkor minden, mint most.

Most megfogadják a mesterembereket, kijelölik az építésre szánt helyet, s azután elvégeznek mindent a mesteremberek — jó fizetésért. Ezen építészeti rendszerrel a hajdani csak abban egyezett, hogy akkor is kijelölék az építésre szánt helyet vagy inkább csak vidéket.

¹ Gr. Keglevich család levéltára, Kiadatlan.

Valamelyik Gutkeled, még a honkeresők (?) vagy a későbbi bevándorlottak ivadéka, ki birta Diószeg-et s vidékét, mely még akkor kereszteleetlen nép lakta műveletlen föld vala, — eltökélte magában, hogy az a nép keresztény, s az a föld gyümölcsben, állatban gazdag legyen.

És Diószeg vidékére hítt néhány — szerzetest vagy hazánk nyugati részének monostoraiból, vagy pedig a szomszéd keresztény országokból.

Ezek, az igaz, üres kézzel jöttek, mije is lehetett volna egy szegény barátnak? de szívök teli volt szeretettel — talán azért is ragasztá rájuk népünk a „b a r á t” nevet, — és karjaik munkabíró erővel.

Amint megérkeztek hivatásuk helyére, először is alkalmas hely után néztek, ahol megtelepedhes-senek. Nem keresték a várakat, városokat, de még csak a falvakat sem; rendesen a félreeső, magányos helyeket választák ki: „ut sit monasterium ab omni inquietudine semotum.” Ez okból Diószegen is nem benn a városban, hanem azonkívül, talán erdők közepette, de mindenesetre műveletlen helyen, a mai egyedi pusztának helyén állapodtak meg avval a gondolattal, hogy „itt éljed, halnod kell!” És azután munkához láttak, mint régi okleveleink a monostorok alapításáról oly szépen mondják: „pro stabilitate regni nostri” hazánk megmaradásaért.

Kimérték az egyház, a monostor alapjait, vág-ták az erdön a fát, végeztek ács, kőműves munkát; emellett soha nem ettek húst, a legszegényesebb ruhában jártak, s ha este lőn, ott égett mindenik

előtt a mécs, ott állt az Antiphonale; és midőn rövid éji nyugalom után eljött az éjfél, ott voltak mindnyájan a choruson és zengett az Ur dicsérete „pro stabilitate regni nostri!”

Csakugyan való, hogy ez a világ azok által szépül s nemesül meg, kik a világról örökre lemondanak....

A szerzeteseknek már megjelenése bizonyosan nem maradt titok a vidékiek előtt; működésök pedig kétségkívül kíváncsiságot ébresztett. Alig találkozték olyan, ki ne szerette volna őket látni közelebbről. Ez azonban nem ment olyan könnyen, de csakis az első közeledés volt nehéz.

Aligha nem a gyermekek, mint a legkíváncsiabbak, törték meg az idegenkedés jegét. De mikor ezek eldicsekedtek otthon, hogy a soha nem látott idegen urak mily szívesen beszéltek velök, milyen szépeket meséltek nekik? hogy megsimogatták fejüket, s apróbb testvérkéiket még karjaikra is vették: erre neki bátorodtak előbb az anyák, végre a férfiak is, s lassan-lassan, szállingózva el-ellátogattak Egyedre. És aki megfordult ott egyszer, elment másszor is.

Hiszen ott örömet szóba állt velök még az is, ki mindnyájoknak parancsolt; s láttak, hallottak ott olyan szép dolgokat, mint soha azelőtt. Azután azoknak az idegen uraknak a kezök sem volt rövid: adtak nemcsak jó szót, tanácsot, vigasztalást, hanem segédelmet is; meglátogatták a szegény emberek betegeit, sőt még beteg barmaikat is, szegény utassal vagy épen nyomorék koldussal pedig még ők oszták meg hajlékukat.

De hihetőleg legjobban megnyerték a nép vonzalmát azáltal, hogy senkit sem rohantak meg tanításaikkal, vagy mint a Premontreiek írója találólag megjegyzi: hagyták magukhoz jönni azokat, kikhez ők nem mentek.¹

Egyszóval amint közeledtek a szerzetesek művelés alá vett földjei a szomszéd lakosok határához, aszerént fogyott közöttök napról-napra jobban a szétválasztó bizalmatlanság, s mikor végre a templom is fölépült: minden zugában megtelt a vidék lakóival, kiknek egy részét még mindig csak az újdonság ingere hozta ugyan oda, de jó része már meg volt nyerve az új vallásnak.

Különben királyaink s főuraink magok is mindent elkövetének, hogy az általok megtelepített szerzetesek jövőjét biztosítsák. Szerzetes rendjeink egyik nem utolsó érdeme, hogy a régi szent királyoktól vagy egyes jótevőktől nyert okleveleket annyi balszerencse közt is híven megőrzék napjainkig. Ez oklevelekből a legmeghatóbban szól hozzánk ma is azon gyöngédség, s mindenre kiterjedő gondoskodás, melylyel királyaink s alapító nemzetségeink a szerzetesek s általok nemzetünk fönmaradása iránt viseltettek.

Nevezetesen a monostorok alapító okleveleiből megtudjuk, hogy nemcsak földeket, szolgálkat, újabb értelemben vett jobbágyságokat adtak azok számára, hanem mindenféle mesterembereket is. Így például az Egyeddel szomszédos szentjobbi monostor alapításáról olvassuk, hogy Sz. László király annak

¹ J. 112, és köv. 11.

szolgálatára rendelt 10 nemesebb foglalkozásu kézművest, kik közé számíttatának akkor az ezüst-, aranyművesek, festők, viasz gyertyamártók stb. továbbá 4 szücsöt, két kovácsot, 3 timárt, két ruhamosót, 6 molnárt, 5 pintért, ácsot, 7 sütőt, 3 lovászt, 5 szakácsot, 3 pinczemestert, 12 harangozót, 4 udvarnokot, 1 serfőzöt, 12 szabadost (apátur nemesei), kik saját lovaikon szolgáltak a monostornak, — ezeken kívül erdőkerülőket s jobbágyokat.¹

Mindez azonban iparosokban sohasem bővelkedő hazánkban aligha úgy értendő, hogy az előszámlált kézművesek mingyárt kezdetben egytől-egyig rendelkezésére állottak a monostorok alapítóinak; inkább talán csak jelezni akarák az alapító levelek, hogy a monostor fentartására ennyi és ennyi mesterember szükséges; de hogy honnan veszik ezeket a szerzetesek: magok fogják-e kiképezni egyes jobbágyaikat? ez valószínűleg egyenesen rájuk hagyatott.

Szabályul állván pedig szerzetes rendeinknél, hogy a főző-sütő-mosó-házak; a különféle mester-ségek műhelyei, de még amennyire a helyi viszonyok megengedék, a kert, a viz, a malom is a monostor falai közt álljanak, aminthogy tört. emlékeink tanúsága szerint csakugyan ott is álltak: ennélfogva a kezdetben bármily egyszerű monostor, mely hazánk egyik-másik lakatlan vidékén keletkeze, létet ada csakhamar egy-egy népes községnek, mert a monostor kézművesei, szolgálai, hogy műhelyeikhez közelebb legyenek, rendesen a monostoron

¹ Fejér: Cod. dipl. VII. 1. 161. 1.

kivül, annak tövében építik föl lakhelyeiket. Az ily községek azután, nehogy a szerzetesek magányát zavarják, különválasztattak a monostortól, külön templomot nyertek; s amellé külön papot s tanítót a monostor tagjai közül.

Később pedig, midőn a szerzetesek szakértelmének, szorgalma és takarékoságának gyümölcse fölkelte nemcsak az ellenségnek, hanem a jó barátoknak is kapzsiságát, s ennél fogva a személy s vagyonbiztonság végett monostoraink várszerű erődítéseket nyertek: annak közelében, mintegy szárnyai alatt már nemcsak a monostornak népei, hanem a vidék iparosai, sőt kisebb uri rendei is kerestek otalmat, és így keletkeztek később ugynevezett prépostsági vagy apátsági városaink.

— — Az egyedi apátságnak a tatárjárás előtti történetére nézve nincsenek adataink azon egy párányin kívül, melyet a Váradi regestrum őrzött meg számunkra; mindemellett semmi kétség benne, hogy Egyeden is ugy történt minden, mint azon monostorainknál, melyek alapító levelét s keletkezésének történetét ismerjük. Ha valahol, itt mindenestre elfogadhatjuk azon elvet, hogy „egyből megismerhető valamennyi;“ kivált ha megemlékezünk azon szívósságról, melylyel a kath. egyház saját hagyományai és szokásaihoz ragaszkodni szokott.

Lehettek, amint voltak is bizonyosan némi eltérések, de csak az arányokban, ami ismét természetes, mert apátságunk csupán egyszerű, családi alapítás levén: nem mutathatott föl oly terjedelmet akár épületeiben, akár birtokaiban, mint a királya-

ink vagy királyi hercegeink által alapított monostorok.

De hogy voltak már kezdetben falvai, jobbágyai, mesteremberei, mint a Várad regestrum említette szücs, sőt ugynevezett praedialis nemesei is; hogy létet adott a közelében épült Egyed községnek, mely később különálló lelkeszéggé, sőt időmultával várossá emelkedett; szóval hogy ezen apátság a vidéknek mind polgári, mind egyházi szervezkedésére, művelődésének előmozdítására hatásos befolyást gyakorolt: mindezt azon tört. adatokból, melyek a XIII-ik század második felétől kezdve itt-ott fönmaradtak róla, — bizvást következtethetjük.

VI.

Apátságunk történetének 2-ik korszaka. — Monumentalis építészete. — Patronusi jog s annak gyakorlása 1270. körül. — Az apátság birtokai: Egyed, Sárfő, Pétöri, Kágya, Bag. — Apátságunk védszentje.

Szomorú képe volt hazánknak a tatárjárás után nemcsak polgárilag, hanem egyháziilag is. Magának a Szent-Benedek-rendnek magyarországi monostorai közül „negyvennél több teljesen elpusztult.”¹

A monostok kimagasló tornyaikkal már messziről magokra vonák a vad ellenség figyelmét, gazdagabb zsákmányt ígértek, s még égni is szebben égtek a közönséges emberek alacsony házainál.

Kétséggkívül kiraboltatott, fölégettetett akkor az egyedi apátság is, mint Nagyvárád, Szentjobb és annyi más monostor; de hogy hamvaiban nem veszett el, mint annyi más: azt bizonyosan azon mély vallásosságnak s kemény akaratnak — eme két vonásnak közzönheté, mely a Gutkeledekét Vidtől kezdve Báthory Zsófiáig oly következetesen jellemzé.

¹ Fraknói V: A szekszárdi apátság története. 34. l.

Ekkor történt-e, vagy pedig még jóval a tatárjárás előtt, hogy az egyedi apátság kőből építettek? arról hallgatnak történeti emlékeink; csak az bizonyos, hogy apátságunk a XIII-ik század hetvenes éveiben, midőn emléke ismét fölmerül, — már derekas, szilárd épület lehetett, mert nemcsak kőfalai említettnek, hanem faragott kövekből épült oszlopai is.¹ És az oszlopok arra látszanak vallani, hogy az egyedi apátság XIII-ik századbeli egyháza, kora izlésének megfelelőleg, emlékszerű, három hajóju román basilika volt, mely égbenyúló iker-tornyával, míg egyrészt ékesíté a tájt s gyönyörködteté a szemet; másrészt különben is kimagasló helyéről annál biztosabb irányul szolgálhatott a vándornak s annál messzebbre küldheté harangjainak Istenhez hívó hangjait. Építőjének nevét azonban még eddig nem tárták föl történeti emlékeink.

Ekkor a Gutkelek, hogy úgy mondjam, bihari ága már ismét több mellék-ágra szakadt s velök együtt megoszlék újra ős birtokaiknak egysége is; csak egy maradt osztatlanul: az egyedi apátság! mintegy emléke gyanánt a régi együvértartozásnak s hogy legyen hely, ahol ismét egyesüljenek legalább haló poraikban az atyafiak, kiket az élet s földi érdekeik egymástól elválasztának.

Kétségkívül a monostor osztatlan birtokára mutat, hogy 1275-ben négy Gutkeled, ugyanannyi új családnak alapítója, egyezsége lép egymással az-iránt, hogy az egyedi monostor kegyuraságát fel-

¹ Hazai okmánytár: VII. 170. l.

váltva gyakorolják, mindenikök csak egy-egy évig¹;
 t. i. hogy I v á n k a az Adony fia, kinél akkoron a kegyuraság volt, a legközelebbi kisaszszonynapra következő nap adja át azt Lukácsnak a Sem (Szem) fiának; ez ismét egy év múlva ugyanazon nap Kozmának a Kozma fiának; míg a negyedik évben ismét visszakerül Ivánkához és így tovább újra az előadott renddel.

A föntebbi személynevek mily egyszerűen megfejtik, hogy honnan vették eredetöket a mi biharmegyei helyneveink: A d o n y; I w á n k a, J o h a n k a ma J a n k a vagy Jankafalva; K o z m a f a l v a, D o r o g a mai Bakonyszegnél? Nem ugyan a föntebbi személyektől, hanem valószínűleg azoknak öseitől, kik ama neveket szintén viselték.

De az idézett oklevél tartalma még másra is megtanít, arra t. i. hogy midőn a tatárok elvonulával a szétfutott nemzetségek tagjai visszajöttek s feldult hajlékaikat egyenként fölépíték: az Isten házának, a monostoroknak fölépítéséhez közül akarattal, egész nemzetségestől fogtak, mert a kegyuraság jogának k ö z ö s élvezete természetesen a kegyuraság terheinek s ezek közt az építés költségeinek közös viseléséből fakad.

Csak az sajnálandó, hogy tört. emlékeink a Gutkeledekert illetőleg nem oly számosak a tatárjárás előtti korból, hogy a föntebbi négy Gutkelednek leszármazását is kimutathatnók. Így ki mondja meg: egy atyának vagy kettőnek voltak-e gyermekei? azon Jánosnak a Salamon (e név is mintha Salamon

¹ Hazai okmánytár: VII. 154. l.

királyra, ősüknek Vidnek urára emlékeztetne) fiának-e, kit a Váradí regestrum említ?¹ vagy Pelbártnak, ki 1238-ban mint ungi főispán említették?² Valószínűbb azonban, hogy közös atyjok ezeknél még előbb élt.

Visszatérve az egyedi kegyuraságot illető meg-egyezősökre, világos, hogy ezáltal mind a rokoni egyetértésnek, mind pedig a monostor érdekeinek előmozdítását czélozák; de hogy elérték-e a kettős czélt, vagy legalább azoknak egyikét? ezen kérdésekre alább következik a felelet.

Előbb azonban, hogy a mondandók könnyebben érthetők legyenek, legalább érintenünk kell akkori hazai viszonyainkat.

Már fentebb említém Pál fiait: Miklóst, Istvánt és Geregent, kik ellen Dorognak fiai azon panaszszal léptek föl IV. László király előtt, hogy tőlök Székelyhidat elfoglalák. S a nevezett Pálfiak nemcsak világi emberek javain igyekvének kielégíteni birtokvágyokat; legalább a váradi székeskáptalan szintén panaszkodva emlegeti azon károkat és pusztításokat, miket a nevezett fiak s különösen Miklós vajda okozott neki, s melyekért csak némi kárpót-lásul nyeré később Al- és Fel-Kér, Alpár, Latabár, Tóttelek és Hévjó biharmegyei falvakat a nevezett kártevők birtokából.³

Ennélfogva valószínű, hogy midőn Pálnak fiai elfoglalák a Gutkeledek székelyhidi birtokát, kinyujták kezöket azoknak nemzetségi monostorára, az egyedi apátságra is. És e kísérletnek következmé-

¹ 50. szám.

² Zichy-ok m á n y t á r : I. 2. l.

³ Batthyány I g n á c z : Leges. III. 233. l.

nyeként tekinthető, vagy általában csak az akkori eláradt fejtelenségnek, hogy a már föntebb említett négy Gutkeled megjelent a váradi káptalan előtt, és ott az apátság birtokaira nézve a védnökséget magok közt feloszták. Nevezetesen Dorog fiai és Lukács comes magának Egyednek, továbbá Sárfő és Pétöri falvakkal védelmét vállalák magokra; Kozma comes pedig és Ivánka mester más két falut: Kágyát és Bagot vették oltalmokba.¹

Az idézett oklevél az egyedüli írott emlék, mely az apátság birtokairól szól, s mely azon birtokoknak legalább nevét őrzé meg számunkra.

Ezek között természetesen első:

E g y e d. Megemlitendőnek vélem, hogy neve sohasem köttetik össze Szent-Egyeddel; legrégibb történeti emlékeink nem mondják, hogy „villa, vel Abbas Sancti Aegidii,“ hanem mindig csak „de Egged“ „de Igged.“ A Váradi regestrum „Igyed“-e helyett is az eredeti szövegben bizonyosan „Igged“ állt, és csak a másoló önkényéből változott meg. Sőt midőn a XIV-ik század elején az egyedi plebános esetleg épen Egyed vala, ez eléggé szembeszökőleg így iratik: „Egidius sacerdos de villa Egged.“² Mindez aligha nem arra mutat, hogy apátságunk mai egyedi neve talán nem is Szent-Egyedtől veszi eredetét; hanem lehetett valami ős magyar név: E g g e d, vagy I g g e d, mint volt: Ege, Ika,³ s az változott át a lágyabb s vele különben is nagyon rokonhangzásu Egyeddé.

¹ Hazai okmánytár: VII. 124. l.

² Theiner A: Monumenta Hung. I. 558. l.

³ Helynevek ma is Békésben.

Különben Egyed az apátság ismert birtokainak legterjedelmesebbike vala; az 1552-ik biharmegyei birtokösszeírás szerént 33 porta, vagyis — ha nem csálódok — ugyanannyi egész jobbágytelek volt benne.

Határnevei között a ma is élő „Szölőhegyhá t” és „Pinczék völgye” nevezet nyilván arra vall, hogy egykor szőlőművelése is vala. Pinczéi közül kettő ma is áll, s az egyikbe még bemenni lehet, de ez oly szűk, oly kicsiny, hogy csakis szegény ember pinczéje lehetett. Valószínű, hogy a pinczék mellett emelkedő Szőlőhegyháton csak az apátság jobbágyainak szőlői feküdtek. — A Nagy- és Kis-Barátok völgye nevezet pedig elmulni nem tudó emléke ma is Egyed hajdani rendeltetésének.

Maga a község a XV-ik században két utcából állt, s ezek egyikének neve „Magyar” másikkának „Rácz-utczá” vala. A Magyar-utczában laktak: 1) Kólyi Mihály. 2) Kólyi Barnabás. 3) Csemerdi János. 4) Balási Mihály. 5) Aszalós Benedek. 6) Szén Pál özvegye. 7) Szén Dénes. 8) Silba Gergely. 9) Cser Demjén. 10) Márton Gergely. 11) Jánosi Márton. 12) Balási András. 13) Kis Bálint. 14) Rácz Pál. — A Rácz-utczában: 1) Reszegei Orbán. 2) Péter. 3) Tót Mátyás. 4) Baranko Péter. 5) Peták. 6) Öz Demeter. 7) Csokalyi András. 8) Bárányos György. 9) Farkas Mihály. 10) Thudor Mihály. 11) Farkas János. 12) Szücs György. 13) Nyilasi Mihály.¹

1602-ben Egyed, mint praedialis város

¹ Országos levéltár. Kiadatlan.

emlittetik,¹ de ugyanazt a századot már nem élte tul; elpusztult valószínűleg az 1660. körül napirenden volt dúlások között.

2. S á r f ő. Mint láttuk, Egyednek tőszomszédságában feküdt, ettől éjszakra, az ottan elterülő fensíkon. Nagyságára nézve csak felényi lehetett, mint Egyed, legalább az idézett 1552 iki birtokösszeírásban 15 portával emlittetik. Valószínűleg osztozott Egyednek sorsában, egyszerre pusztulván el vele.

3. P é t ö r i, mint oklevelünk mondja, „iuxta berekiou,”² és így kétségkívül a mai Monos-hajdan: Molnos=Malmos-Petri, melyről 1399-ben az mondatik ugyan, hogy Szolnok (Közép) megyében fekszik;³ de ez állítás korántsem lehetetlen, mert a Petrivel tőszomszédos Margita, vagy középkori nevén: Margitafalva is csak Zsigmond király korában csatoltaték Biharmegyéhez.⁴ Egyébaránt Petri apátságunknak legcsekélyebb birtoka volt s jövedelmzősége inkább malmában vagy malmaiban állhatott; legalább Molnos előneve azt gyaníttatja, hogy malma kitűnő hirnek örvendhetett.

A hitujítás után meglevén Biharmegyének az a különlegessége is, hogy román nemzetiségű falvak is protestansokká lőnek: Petri, mely idővel eloláhosodott, vagy magyar lakosainak kivesztével talán

¹ Országos levéltár. Kiadatlan.

² Ió az ugor és finn nyelvekben folyót jelent; azt jelenthetett az ő magyar nyelvben is, és így a mai Berettyó, hajdan Berekiou=Berek-jó, azaz Berek-folyó, mint Hév-jó=Hő folyó, Sajó=Só-jó=Só folyó stb. Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. 380. sköv. II.

³ Gr. Keglevich levéltár. Kiadatlan.

⁴ Fejér: Cod. dipl. X. 6. 460. l.

csak románokkal népesített meg újra, — oláh létére is helv. vallásu egyházközséget képeze.¹

4. K á g y a. Ilyen nevű község most kettő van Bihar megyében N a g y és K i s előnévvel. Apátságunk korában mindig csak e g y Kágyáról van említés, s a mai két helység egymáshoz való közelsége azt gyaníttatja, hogy egykor egy községet képezhének, legfőlebb avval a különbséggel, hogy hajdani szokás szerént, egyik részét A l- másik részét F e l-Kágyának nevezheték.

Ez mind Petrinél, mind Sárfőnél nagyobb birtoka volt az apátságnak, s terjedelmére nézve minigyárt Egyed után következék, amint hogy az 1552-iki összeírásban is 28 portával fordul elő.

Kágyának 1409. évi lakosai közül említettnek: Turtha György, István — Tamás deák fia, Rudas László, Kovács László, Kovács Gergely, Szabó László, Péchy (igy) Ferencz, Biró Pál, Vörös András, Erdős János.² — Vajjon ezek egyikének vagy másikának élnek-e még utódjai Kágyán?

5. Bog, mely másutt,³ bizonyosan csak tollhibából, tévesen íratik Rognak. Mai neve B a g s jelenleg puszta Bereg megyében, Vámos-Atya közelében. Határán ma is ott folyik a Tisza, amint már idézett oklevelünk is azt jegyzi meg róla, hogy „iuxta Tisciam“. — Mikor, mi okból pusztult el? nem tudni. 1575-ben még falu, azontul puszta gyanánt említettik. 1652. óta a ma is virágzó Lónyay nemzetség birtoka.⁴

¹ Lampe: Hist. eccl. reform. 644. l.

² Országos levéltár. Kiadatlan.

³ Hazai okmánytár: VII. 259. l.

⁴ Lehoczky Tivadar szives tudósítása.

Hogy pedig az apátságnak a Tisza mellett, Egyedtől olyan messze is volt birtoka, abban lehel
heti magyarázatát, hogy az alapító nemzetség gon-
doskodott jóelőre arról is, hogy a szigoruan böjtölő
szerzetesek halban szükségét ne lássanak.

Ezen 5 község képezé eddigelé ismert adata-
ink szerént az egyedi apátság egész javadalmát,
mely javadalom, ha tekintetbe vesszük azon általá-
nos gyakorlatot, hogy egy-egy apátság vagy pré-
postság megalapításához legalább is 12 szerzetes
kivántaték, — nagyonis szerénynek mondható. Va-
lószerű azonban, hogy apátságunk javadalma kezdet-
ben gazdagabb vala, legalább e föltevésre jogosít
a Gutkelek korai fényes szereplése és gazdag-
sága; és csak később juttaták eddig ismeretlen vi-
szontagságok apátságunkat kevésbbé fényes sorsára.
Számtalan egyházi intézményeink jártak így, s az
egyedi apátság is elvesztheté birtokainak jó részét
már előbb, mint elveszté később a még megmara-
dottakat is.

Ugyanezen korból, a XIII-ik század második
feléből tudjuk meg azt is, hogy apátságunk nem
Szent-Egyed — hanem M i n d e n s z e n t e k tisz-
teletére állt.¹

¹ „Monasterium omnium sanctorum de Igged“ Hazai ok-
mánytár: VII. 154. l.

VII.

Hanyatlás. — Dorogfi Péter a monostor köveiből Diószegen védtornyot épít. — A diószegi vár. — Lodomér váradi püspök vizsgáló birósága. — A monostor elveszti Kágyát, Bagot. — Péter apát katonás fellépése. — Az apátság XIV-ik századi vagyoni állása. — Domokos apát.

Emlitém föntebb, hogy a Gutkeledek a kegyuraság gyakorlásának sorrendjét megállapíták, s az apátság birtokait fejenként oltalmukba vevék; de itt az ideje, hogy föntebb adott ígéretem szerint elmondjam azt is, hogy ezen kettős intézkedéssel sem a rokoni egyetértést egymás között, sem a monostor anyagi érdekeit nem mozdíták elő.

Alig száradt meg a tinta említett egyezkedések oklevelén, egy másik oklevélben már azt olvassuk, hogy a Dorogfiak legifjabbika (?) Péter megrohanta az apátsági monostort, épületeit lerontatá, s köveit, még az oszlopokul szolgáló faragott köveket is Diószegre vitetvén, ott tornyot építtete magának azokból.¹

¹ Hazai okmánytár: VII. 170. l.

Valószínű, hogy az apátság ekkor üresedésben volt, s a négy atyafi kegyur nem bírván megegyezni az új apát választásának kérdésében, nevezetesen talán Péter ur véleményével vagy jelöltjével kisebbségben maradván, — efölötti ingerültségében követhette el a különben azon korban páratlanul nem álló hatalmaskodást. Lehetek azonban tettének egészen más indokai is, de amelyeket földeríteni kellő adatok hiányában nem lehet; csak maga a tény bizonyos, s az abból vont következtetés, hogy akkor már Diószegen várnak kellett lennie.

Egy 1311-iki emliti Dorogfi Péter és Miklós fiainak várát,¹ de anélkül, hogy a helyet, melyen a vár állott, megnevezné. Azonban egy tekintet Diószeg helyrajzára, s azonnal szembetűnik, hogy a belváros, hol az egyház és kastély áll, mint egy gyűrű, mélyedéssel vétetik körül, mely mélyedés, hajdan árok, folyónak medre lehetett s árvíz idején ma is leghamarabb megtelik vízzel. Sőt ezen belső gyűrűn kívül egy másik külső gyűrűnek nyomai is észrevehetők, mely a vár körül megtelepedett lakosságot védelmezheté. Továbbá azon körülmény, hogy a diószegi birtokos nemzetség főfészkében Székelyhidon kezdetben vár nem vala, s mint láttuk, csak I. Mátyás király engedé meg, hogy ott várat építsenek; jelesebb nemzetségeink pedig vár nélkül nem valának: mindez csak igazolja fentebbi föltevésemet Diószegnek várára nézve, annál is inkább, mert a védtorony a várnak mindig mintegy magvát, súlypontját képezé.

¹ Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. I. 219. l.

Diószeg amennyire történeti adataink a multba fölrnek, amint láttuk, mindig központja volt egy tekintélyes főuri birtoknak, s e központ megválasztásánál, mintha nem a kényelmi szempontok lettek volna irányadók — mert ezen esetben a szomszéd hegyek kies alja szemeltetett volna ki — hanem inkább a személy- s vagyon-biztonság s ez okból építettett a város a kevésbbé szép és egészséges, de már természeténél fogva védettebb helyre, az Ér jobb partja ingoványai közé. Nagyon régen történhetett ez, talán még akkor, midőn őseink nem mint később, a hegyek ormain, hanem síkon, vizek között szerették fölépíteni többnyire faváraikat.

Épen az a kor, a XIII-ik század második fele, melyben Dorogfi Péter egyedi hatalmaskodását elkövette — volt az, melyben főuraink faváraiknak gyarló védelmi képességét belátván, szilárdabb anyagból, kőből kezdenek építkezni, s váraiknak erősítéseül azoknak leggyöngébb pontján magas tornyot (donjon, Burgfried) építenek kőből. Ekkor épült a visegrádi öregtorony is, mely ennél fogva hibásan neveztetik Salamontornyának a kétszáz évvel előbb élt Salamon királyról.¹

Az ilyen tornyokban rendesen volt pinczé az élelmi czikkek őrzésére, néha kápolna is, továbbá termek, kamrák, végül legfelül a földél alatt tágas, védelemre alkalmas tér, az ugynevezett öldöklő sikátor (Mordgang), melynek fapadolatát helyenként föl lehetett szedni, s az így támadt réseken az ostromló ellenségre forró vizet, szurkot önteni, kőda-

¹ Henszlmann I: Magyarország műemlékei. I. 157. l.

rabokat szórni. Bejárata csak az első vagy második emeleten volt, melyhez csak lábtón vagy leereszthető fahidon lehetett jutni, de amelyet az ellenség közeltekor azonnal eltávolítának.

Valószínű, hogy Dorogfi Péter is, ha boszujában már földulta az egyedi monostort, „hogy haszna ne vesszen széthullott kövének“ ilyen tornyot építtetett. Divat volt ez akkor, de másrészt volt is oka arra, hogy igyekezzék diószegi várát mennél jobban megerősíteni. Tudhatta, hogy hatalmaskodásával hazai törvényeink szerint fejét tette kockára, ez pedig eléggé értékes lehetett legalább saját szemeiben arra, hogy annak védelmében daczolhasson bárkivel, akár magával a királylyal is. Ez sem volt hallatlan dolog akkor; volt reá példa ugyane korban Biharmegyében is, a Diószeggel csaknem határos Adorján vára alatt, s nemis egy izben.¹

És csakugyan a király elé került a dolog, ki úgy látszik, Kozmának, Dorogfi Péter kegyur-társának panaszára Lodomér váradi püspököt bizta meg az ügy megvizsgálásával. A püspök Albert váradi kanonok által meg is vizsgáltatá az ügyet, a panaszt egész terjedelmében alaposnak találta, s arról jelentést tön a királynak; de a végeredményről nincs tudósításunk. Alig hihető, hogy az akkori zavaros viszonyok között az igazság büntető keze elérhette volna a bűnöst; másrészt az ügy sem vala annyira fontos, hogy azt maga a király vette volna kezeibe.

¹ Fejér: Cod. dipl. V. 3. 258—61. ll. — Hazai okmánytár: VI. 407. l. stb.

Annyi bizonyos, hogy ezen időtől kezdve az egyedi apátság sorsa évről-évre kedvezőtlenebbre fordul. Talán épen Péternek megtorolatlan maradt hatalmaskodása csábítá el a többi Gutkeledet is, hogy kegyurakból az apátság mostoha fosztogatóivá legyenek.

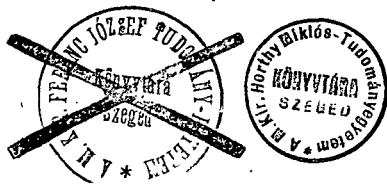
A birtokokat, miket elejéntén talán a legnemezebb indulatból vettek kegyuri oltalmokba, — lassanként kezdék megszokni, sajátjukul tekinteni s végre csakugyan olyanokul is tekinték. — Mint látuk Kágyát, Kozma — Bagot Ivánka vette védelmébe, mindemellett Kágyáról egy 1285. körül kelt oklevélben olvassuk, hogy azt Kozma comes a váradi káptalan előtt magáénak vallá ;¹ Ivánka pedig Bagot már nemcsak sajátjának tartá, hanem 1297-ben Jánosnak, a Marhard comes fiának Reszege nevű birtokaért el is cserélte.²

Lehetséges, hogy ezen elidegenítéseket egyelőre még nem vallák be határozottan, hogy legalább a világ előtt még mindig hangoztaták az apátságnak azon birtokokhoz való jogát, amint az utóbb idézett oklevélben csakugyan az mondatik: „quae (possessio Bog) ecclesiae de Egged pertinere dicitur“ : de hogy az említett birtokok legalább később véglegesen is elidegenítették, minden kétségen felül helyezi Biharvármegye alispánjának és bírótársainak 1321-ben kelt levele, melyben bizonyítják, hogy Péter egyedi apát megrohanta hatalmasul Ivánka comesnek birtokát, Kágyát, és azt elpusztítá.³

¹ Hazai okmánytár: VII. 199. l.

² Ugyanott: 259. l.

³ Nagy I: Anjoukori okmánytár. I. 623. l.

Az apát csak nem pusztította volna el saját birtokát?

Ime az első egyedi apát, kit névszerént ismerünk, s ez is mily szokatlan színben tűnik fel előttünk! Méltó szülötte a trencsényi Csák Máték, a bihari Tamásfiak korának. Kétségtől magyarnak kellett lennie; ily merészen, sőt erőszakosan minden szenvedett sérelmei mellett is csak azon tudattól bátorítva léphetett föl, hogy otthon van, hogy ő is csak olyan jó nemes, mint az, ki monostora ősi birtokát elrabolta.

Azonban Péter apátnak minden erélyessége sem volt képes feltartóztatni monostora hanyatlásnak indult sorsát, melyet csak még sötétebbé tőn a Gutkelek versengése, kik mint egy másik, Imre váradi püspök által 1311-ben kiadott oklevélben olvassuk, az apátság kegyuraságán sehogysem tudtak egymásközt megegyesülni.¹

És így midőn a pápai tizedek szedésének idejében (1332—7) ismét találkozunk apátságunkkal, nem csoda, hogy azt már, mondhatni, sirjának szélén látjuk. Az említett tizedek jegyzékében előfordul az egyedi apát, Domokos is, mint fölszentelt áldozár, ki első ízben 10 — második ízben 15 — tehát összesen 25 garas tizedet fizetett.²

¹ Nagy I: Anjoukori okmánytár. I. 219. l.

² Theiner Á: Monumenta hist. Hung. I. 558. l. — Garasokat először Robert-Károly király veretett nálunk jó ezüstből. Elejéntén 12 garas tett 1 fertót = forintot, és így 48 garas 1 márkát = 4 fertó; később azonban ezekből is, mint a nálunk szintén forgalomban volt cseh garasokból, 15 számított 1 fertóra és így 60 garas 1 márkára. Rupp I: Magyarország pénzei. II. 4. s. köv. II. De voltak 56 — sőt 66. garasos márkáink is. Theiner i. m. I. 587. 556. II.

Végig lapozva az idézett tizedjegyzékeket, látni fogjuk, hogy például a szentjobbi apát fizetett 4. márkát, a várád-előhegyi prépost meg épen 15. márkát. Mekkora aránytalanság ezek s az egyedi apát közt, ki alig fizetett egy fél márkát, s ezt is még két ízben, mintha egyszerre ki sem birt volna fizetni annyit! Ezenkívül a váradi egyházmegye vidéki plebánosai között is találunk akárhányat, ki 25 garasnál többet fizetett; így például mingyárt a püspökii két lelkész együtt 50 grt. Az egyedi apátnak tehát már akkor nem volt több jövedelme, mint az egyik püspökii lelkésznek. Mennyire alá hanyatlott, mekkora szegénységre jutott!

Valószínű, hogy amint elidegenítették tőle Kágyát, Bagot, lassanként elszedték többi birtokait is, s talán nemis maradt egyebe, mint a közvetlen közelében fekvő Sárkö vagy Egyed; ezeknek azonban egyike sem adhatta valami nagyobb jövedelmet, minthogy amaz eléggé szerény kis birtok vala, ez pedig jóval nagyobb ugyan, de mint már fentebb láttuk, praedialis hely lévén, lakosai, mint félig-meddig nemesek, lovas és fegyveres szolgálaton kívül egyébbel alig adóztak az apátnak.

Ezentul, tudniillik a XIV-ik század első felén már alig tudunk valamit apátságunk történetéből; még pusztá emlékezetével is csak egyetlenegyszer találkozunk.

VIII.

Az apátság létezésének utolsó nyoma. — A Czudarok és Zólyomy-ak a Dorogfiak örökében. — Ezek versengése a birtok fölött.

— Apátságunk az alapító nemzetség kihaltával eltűnik.

A XIV-ik század legelején egy új nemzetség tűnik föl történelmünk lapjain, mely alig pár évtized múlva, még Nagy Lajos királyunk alatt elfoglalja mind egyházi, mind világi téren a legfontosabb állomásokat s ezáltal nagymérvű vagyoni befolyásra tesz szert. Ezen nemzetség történeti nevén *Z u d a r* vagy *C z u d a r*, melynek első, oklevelileg igazolható őse a XIII-ik század második felében élhetett s 1304-ben egyszerűen csak *B a l á s d e B u l c h* néven említetik. De közlöm ezen nemzetség családfájának elejét annál is inkább, mert amit Szirmay¹ ezen családfának első elágazásairól irt, s amit utána nagybecsű munkák is² jóhiszeműleg átvettek, az részént téves, részént hiányos.

¹ Szatmár vármegye esm: II. 161. s köv. II.

² N a g y Iván: Magyarország családai. XII. 446. l.

Balás de Bulch*)

Dénes 1304.
neje: Zochud fiának, Mortunus comesnek leánya.

Domokos 1309.

János
1309.

Imre 1360.

László 1364.

Miklós 1364. Péter 1364.

Kis-Zudar.

János 1360.

György 1360.

Simon 1360.

Mihály 1360.

István 1360.

Péter 1360.

1376.

1376.

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

szekszárdi, majd pan-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1383. veszprémi pré-

1377. (Tarkó) 1377. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1376 de Ol-

1377. szépesti főispán. Margister Curiae.

1374 székesfejérvári pré-

1376. post. 1376. váradi, majd post (?) 1403. fejevári pré-

1376. de Ol-

*) Valószínűleg a zemplényi Bős, közel Ónodhoz. — Források: Nagy I.: Anjoukori okm. I. 78. 187. II. — Fejér: Cod. dipl. IX. 3. 181. — IX. 5. 84. 129. 235. 259. 468. 595. 625. — X. I. 67. — X. 2. 764. helyesebben: 782. 777. — X. 6. 185. II. — Anjoukori dipl. emlékek: III. 84. I. — Hazai okm: V. 199. I. — Fákni V: A szekszárdi apátság. 56. I.

Az itt közlött Zudarok közül Domokos fiai, miután 1360-ban az Olnod és Egri-mihály-háza nevű, saját birtokaik közt fekvő Fel-Olnodot is megszerezték:¹ Zudar nevök mellé fölvevék a hangzatos Olnodi előnevet; míg János fiai, kik úgy látszik, hogy Kis-Zudaroknak hívtak, megmaradának az ősi Böcsi előnév mellett.

Diószeg tartozékaival együtt a XIV-ik század második felében ezen Böcsi Zudar János fiainak, nevezetesen László apátnak, továbbá Miklósnak és Péternek birtokába jutott. Midőn ugyanis Dobi Istvánnak egyetlen fia, Dorog, 1364. előtt elhalt, a király „ad humillimam petitionem ipsorum fratris Ladislai Abbatis Sexardiensis ac magistrorum Nicolai et Petri filiorum Joannis . . . (kiszakadt) respectu fidelissimorum servitiorum eorundem,” Dobi Istvánnak szintén egyetlen leányát Erzsébetet atyjának birtokában fíusítja.² Az oklevél ismételve is említi ugyan, hogy a Kis-Zudarok és Erzsébet rokonok valának, de a Zudarok nem épen pusztá atyafiúi szeretetből érvényesíték befolyásukat Dobi Erzsébet javára a királynál, hanem hogy ennek birtokait magoknak megszerezzék. És csakugyan a fíusított leány nem késett hálája fejében átadni a Zudaroknak ősi birtokainak bihari és szabócsi részeit, ezek között Diószegét és Egyedet is „cum patronatu monasterii in eadem constituti.”

Es itt van utolsó emlékezete monostorunknak. Volt-e még ekkor is apátja, vagy legalább voltak-e

¹ Br. Radvánszky Béla kazailevéltára. Kiadatlan.

² Fejér: Cod. dipl. X. 2. 777. l.

szerzetesei? az oklevél határozottan nem mondja ugyan, de a sorok közül az olvasható ki, hogy voltak. S ha a Zudarok, kik közül annyian viseltek épen a kérdéses korban főpapi méltóságokat, — állandólag megtarthatják birtokukban Diószeget, valószínű, hogy az egyedi apátság nemcsak tovább él, hanem talán föl is virágzik védő szárnyaik alatt; de máskép volt felőle megírva a csillagokban.

Dobi Péter, a fiúsított Dobi Erzsébetnek s s Monaki Mihálynak fia nem nyugodott meg anyja intézkedésében, s az elidegenített birtokokért pört kezdte a Zudarokkal, de Jakab szepesi főispán s országbirája (1373—80.) ítéletével azt elveszté. Ez azonban Nagy-Lajos király idejében történt, mikor a Zudarok befolyása még mindenható vala; de Zsigmond király uralkodásával a Zólyomy-ak kerekedtek felül, s Dobi Péter, ki anyja példájára szövetségeseket keresett, s a hatalmas Zólyomy-akban talált is olyanokat: megujtá a pört és 1400-ban Zsigmond király előtt meg is nyéré.¹ De a győzelemnek ára volt ismét csak úgy, mint egykor a Zudarok pártfogásának. Dobi Péter a Dorog-féle ős birtokok bihari és szabolcsi részét csaknem egészen átengedé a Zólyomy-aknak, kik különben is ezen birtokokra, mint már a munka elején láttuk, még 1399-ben királyi adományt nyertének. Zsigmond király tehát 1400-ban hozott ítéletével legalább következetességet tanusita

A Zólyomy-ak 1399-iki királyi adománylevelé-

¹ A hosszas pör egész terjedelmében Fejér: Cod. dipl. X. 2. 769—789. ll.

ben ott szerepel ugyan egyéb birtokok között. Egyed is, de az egyedi apátság, vagy az egyedi monostor kegyurasága egy szóval sem említettik benne. És egyebükt sincs róla többé emlékezet. El-
tűnt, elenyészett nyomtalanul, valószínűleg a hosszas
pörlekedések viszontagságai között. Amily bizonyta-
lan s homályos a kezdete, épen oly bizonytalan s
homályos a vége is. Csak annyi bizonyos, hogy
amint együtt élt, úgy együtt halt azon családdal,
melynek annyi nemzedékét látta születni és sirba
szállani.

IX.

Visszapillantás az apátság megfutott pályájára. — Agriculturalis nyomok. — Az érmelléki bakator. — Vallás-erkölcsi hatás. — A Gutkeled nemzetség plebániái. — Az apátság iskolája. — Az Egyed név utolsó szerepe.

Mielőtt apátságunktól végbúcsut vennénk, vessünk vissza egy futó pillantást megfutott pályájára; lássuk: megfelelt-e azon célnak, mely végett alapított? volt-e hatással azon vidékre, melyen állt? s működésének maradtak-e fönne némi nyomai?

„Isten csodája, hogy még áll hazánk!”

(Petöfi.)

S hogy Isten ezt a csodát megtette, nem utolsó részök lehet abban azoknak, kik — mint hazánk egyik legnagyobb lángelméje mondá — imádságaik, könyhullatásaik, lemondásuk önmegtagadásuk és szent életökkel igyekevének elfordítani hazánktól Istennek haragját s önmagukat ajánlák föl áldozatul, csak hogy boldoguljon nemzetünk.¹

¹ „Quid . . . vel ad aspectum jucundius, vel ad securitatem tutius esse pectuit, quam videre tot castrorum acies ordinatas, pro salute Ungariae excubantes, quot fuere Religiosorum coenobia? hi ni,

Ezenfelül, míg egyik kezökkel vezették nemzetünket a keresztény művelődés áldásaihoz, másik kezökkel munkálák az édes anyaföldet, hogy megmutassák nemzetünknek, hogy paradicsommá válhatik hazánk, csak ne sajnálja senki veritékével öntözni.

Hogy mingyárt ez utóbbi téren maradjunk, szóklok először is az Érmellék jólétének megalapítójáról, a szőlőművelésről, s e közben az Érmellék büszkeségéről a bakatorról.

Hazai szőlőművelésünket nem igen szokták fölvenni egész az Árpádok korába, pedig ez ellen bizonyítanak az említett korban, sőt már a XI-ik században is előforduló Szőlős helyneveink.¹ Magában Biharmegyében is már a XIII-ik század elején emlittetik Szőlős falu.² Mező-Telegd vidékén pedig bizonyos Felsytethey (Felsötető?) hegyről 1257-ben az mondatik, hogy ott „q u o n d a m fuit vinea.”³ De hogy a legrégibb adatot említsem: miért adott, vagy jelölt volna ki Szent-László a szentjobbi apátság számára, mint azt a nevezett apátság alapító leveléből láttuk — pinczéreket, pinczemestereket, ha ott szőlőművelés már akkor nem volt? És ha volt, amint kétségkívül volt, kinek tulajdonítható annak meghonosítása, nemesítése? bizonyosan nem

mirum oratione, lachrymis, jejuniis, omnibus vitae Religiosae exercitationibus Dei favorem impetrabant, iram avertabant, murum se pro domo Dei opponebant. Ita in . . . protectione Dei coeli commorabatur gens nostra. Nunc? (proh dolor!) . . . , Pázmány Péter Péterfi tynél: S. Concilia. II. 285. l.

¹ Fejér: Cod. dipl. VI. 2. 357. l.

² V. áradiregistrum.

³ Wenzel G.: Árpádkori okmánytár. VII. 475. l.

országunk nagyjainak, kiknek akkor még kisebb gondjuk is nagyobb vala ennél; nemis a föld népének, mely azon időben inkább hajlott és értett a kevesebb fáradsággal járó baromtenyésztéshez: hanem bizvást tulajdonítható szerzeteseinknek.

A bakator meghonosítását is rendesen csak Nagy-Lajos királyunk korába helyezik, s aligha valami biztos tört. adat alapján, hanem inkább csak azon véletlen találkozás következtében, hogy a bakatørszőlő eredeti neve „bacca d'oro“ (arany bogyo) olasz szó, s hazánk Nagy-Lajos korában élénken érintkezett Olaszországgal. Csakhogy Szent-Gellért is Olaszhonból jött, és jövének utána ugyanon több szerzetesek is, kik egyéb művelődési eszközökkel a bakatørszőlőt is elhozhaták.

Mindenesetre feltűnő körülmény, hogy a bakator egyik legjelesebb termő földje épen Diószeg-tőszomszédságában: Kágya s ez mint tudjuk, az egyedi szerzetesek birtoka volt. Kágya szőlőtőkéit a legnagyobb valószínűséggel ők ültették, s innét terjedhetett a szőlőültetés s evvel együtt a gyümölcsstenyésztés tovább-tovább az egész vidékre. És azóta és most az Érmellék, népének szorgalma következtében ha nemis paradicsom, de mindenesetre egy szép kert, mely fölött mintha ott lebegne még most is az egyedi jámbor-szerzetesek áldása.....

De az egyedi apátság nemcsak anyagi, hanem erkölcsi hatást is gyakorolt az Érmellékre. E tekintetben nem mutathatunk ugyan valami fensőbb tan-

intézetre, nevezetesebb könyv- vagy levéltárra, mely az ő közreműködésökkel jött volna létre azon a vidéken; de különben az ifju nemzetek — az egyedi apátság fennállása pedig nemzetünk ifju korába esik — jelentősebb helyeken sem rendelkeznek olyas intézményekkel: hanem a kezdetleges népek szellemi fejlődésének legelső tényezői, minők a templom, lelkész már korán előfordulnak az Érmelléken s kétségkívül az egyedi monostor hatása következtében.

Bizonyos, hogy nemzetünk megtérítésének korában előbb keletkezének a monostorok s azután a lelkészi állomások. Amit a bakonybéli apátság szerzeteseiről egy 1086-iki oklevél mond, hogy az apátság minden birtokán laktak szerzetesek;¹ sőt voltak a monostoroknak olyan szolgái „qui congregant clericos“,² valószínűleg az ilyen szétszórtan élt szerzeteseket: az nemcsak az előbbeni állítást igazolja, hanem jelezi szerzeteseink első működését is.

A monostor kiküldé tagjait a falvakra, hogy műveltessék a földeket és tanítsák, térítsék a népet. A kiküldött papoknak a falukon természetesen egyelőre lakásra, később pedig, midőn már a térítés némileg megindult s akadtak hivek, valami kis imahelyre, kápolnára is volt szükségök. Ezekből emelkedtek később plebániai templomaink, amazokból lelkészi lakházaink.

Igy történt ez kétségkívül az egyedi monostor-

¹ „In omnibus . . . villis (monasterii) ubicunque sunt familiae Sancti Mauricii.“ Wenzel G: Árpád kori uj okmánytár. I. 34. l.

² Ugyanott: I. 108. l.

nál is, s így támadhattak először az apátság, később a kegyur birtokain az egyes lelkészi állomások s egyházak, szóval plebániák.

Biharmegye vidéki egyházai s plebániáiról az Árpádok korából keveset tudunk, a mi kétségkívül csak a reánk maradt tört. adatok gyér voltának tulajdonítandó, s korántsem annak, mintha a jelzett korban a keresztény vallás nálunk elterjedve s már szervezve nem lett volna. Ellenkezőleg, hol, mint Biharmegyében, a váradi püspökségen, káptalanon s a váradi monostorokon kívül 10-nél több apátság- és prépostságot találunk már a tatárjárás előtt: ott kétségkívül megalkotva kellett lennie a vidéki plebániái rendszernek is. És csakugyan azon már idézett pápai tizedjegyzék, mely a XIV-ik század első feléből maradt reánk, oly megállapodott egyházmegyei szervezetet tüntet föl, hogy az, föntebbi föltevésünket teljesen igazolja.

Az idézett tizedjegyzékek szerint ugyanis Diószeg vidékén csak magán az egyedi apátság s a Gutkeledék birtokán oly sűrűn jönnek elő az egyházak s lelkészségek, hogy a Szent-István korabeli állapotokat egészen ellenkezőre változva látjuk, azaz, hogy ekkor már nem tiz falunak volt egy egyháza, hanem legfőlebb minden' tizedik faluban nem találtaték egyház.

Igy a következő községeket találjuk kebelökben plebániái egyházakkal:

1. **Egyed**, mint láttuk, apátsági birtok. Mikor emeltetett önálló lelkészséggé; milyen lehetett parochialis egyháza? az, legalább eddig teljesen

ismeretlen; valamint általában egyházi körülményeiről keveset tudunk. Lelkészei közül is csupán egyet ismerünk, a már fentebb említett Egyedet, ki 1333-ban pápai tized fejében 8 garast fizetett. Ez természetesen nem nagy összeg; de ha meggondoljuk, hogy a váradi egyházmegye közel harmadfél száz plebániái közül 20 épen annyit fizetett, mint Egyed, 90 pedig kevesebbet: az egyedi plebániát nem lehet az utolsók közé soroznunk. Azt sem kell felednünk, hogy tövében állt az apátságnak; s nagy fák közelében a növényzet sem szokott nagyon gazdag lenni. — Elpusztulása előtt s a hitújítás után protestans hitközséggé változott.¹

2. **Kágya.** Szintén apátsági birtok. Hogy terjedelmére nézve kisebb volt Egyednél, azt már láttuk fentebb, s im kiderül, hogy egyházilag is szerényebb vala; legalább Tamás papja a pápai tizedjegyzékben csak 6 garassal jö elő. Lampe szerint már Nagy- és Kis-Kágya, két különböző protest. hitközség.

Az apátság többi 3 birtokában: Sár fön, Petriben és Bagban voltak-e plebániák? arra eddigelé adatunk nincs. Petriben valószínűleg volt, de ez történetileg nem igazolható, mert Petri akkor még nem a váradi, hanem az erdélyi egyházmegyéhez tartozott, s ezen egyházmegyének 14-ik századi tizedjegyzéke² fölötte hiányos, abban Petrit hasztalan keressük; azon tizedjegyzék pedig, melyet még Erdély nagy püspöke, gr. Battyhány Ignác

¹ Lampe Frid. Adolf: Hist. eccl. reform. Hung. 643. l.

² Theiner Á: Monumenta Hung. I. 559–562. ll.

másoltatott le a vaticani levéltárból, — néhány év előtt nyomtalanul eltűnt a gyulafejevári Battyhány-féle könyvtárból.

A Gutkeledeknek pedig a váradi püspökséghez tartozó birtokain plebániák valának:

3. **Diószeg**, egyháza Sz. Péter apostol tiszteletére állt, ki úgy látszik különben is választott védszentje volt a Dorog nemzetségnek, legalább rövid családfájokon is 3-or találjuk e nevet. Ez egyház kétségkívül a mai ref. templom helyén emelkedett kegyurainak várában vagy kastélya mellett, mely ismét a mai grófi kastély helyén állhatott. Papjai közül csak egyet ismerünk: Mihályt, ki 1333-ban 14 garast fizetett. Diószeg egyéb középkori történeteit most előadni hosszas lenne.

4. **Székelyhid**: Régi egyházának védszentje még ismeretlen; lelkészei közül kettőt ismerünk: Márkot, ki 10 gr. tizedet fizetett, és 1492-ből Bertalant, ki Székelyhid akkori birtokosainak, a Zólyomy-aknak hű, bizalmas embere vala.¹ Talán épen ő keresztelte s részesíté az első nevelésben Forgách Ferencz történetíró s püspök édes anyját, Katalint. — Mint Márk plebánosnak tizedfizetéséből is látszik, Székelyhid a XIV-ik században még utána állt Diószegnek; azonban egy század múlva, midőn a Zólyomy-aknak, mint nemcsak Zsigmond, hanem Mátyás király kedves hiveinek is közreműködésével vámot, várat, sőt később vásárjogot is nyert, — tulszárnyalá Diószegget. Bővebben róla majd más munkában.

¹ Gr. Keglevich család levéltára. Kiadatlan.

5. **Tulogd.** Székelyhid és Selénd között feküdt; ma már csak puszta. Szent-Jakab apostol tiszteletére szentelt egyháza említettetik már 1296-ban, midőn Tulogdot halastavával s egyéb tartozékaival együtt Dorognak fiai: Péter, Lőrincz és Miklós elcserélik a szintén Gutkeled nemzetségbeli Péternek, a Lukács fiának szatmármegyei R o m a d birtokáért, melyben szintén áll a templom M i n d e n s z e n t e k tiszteletére.¹

6. **Adony,** ma Ér előnévvel, megkülönböztetésül a szabolcsmegyei Nyir-Adonytól. Egyike ős magyar személy neveinknek is, mely oklevelileg már 1086-ban említettetik² s a Gutkeledék családfáján szintén előfordul. 1262-ben a hazánkbeli kereszturek (Sz-János lovagjai) kezén találjuk, kiknek rendfőnöke, Ferrustan az idézett évben eladta Kereky János comesnek a szatmármegyei Vezénddel együtt.³ 1337-ben már mint Miklósnak, az Ivánka fiának birtoka említettetik.⁴ Ugyanezen korból ismerjük János papját, ki 5 garas tizedet fizetett.

Történeti irónk, Keresztury József nyomát találva annak, hogy adonyi prépostság egykor létezett, s tudva, hogy ilyenü községe van Bihar-megyének, de feledve, hogy van más megyékben, például a szomszéd Szabolcsban is: 1806-ban megjelent munkájában⁵ e prépostságot a biharmegyei Adonyba (Ér) helyezte; sőt később, századunk 20-as

¹ Wenzel G: Árpádkori ujkönyvtár. X. 247. l.

² Ugyanott: I. 36. l.

³ Fejér: Cod. dipl. IV. 3. 98. l.

⁴ Országos levéltár. Kiadatlan.

⁵ Descriptio Eppatus et Capituli M. Varad. 1277. l.

éveiben, valószínűleg csupán azért, mert Adony a régi oklevelekben rendesen Odon-nak iratik: már nemcsak adonyi — hanem egy másik Odon-i prépostság is helyeztetett a nagyváradí egyházmegyébe. Mindez azonban tévedés. Az egyházmegyénkbeli Ér-Adonyban nem két — de egy prépostság sem létezett; hanem létezett a szabolcsmegyei Adonyban, (Nyir) mely szintén Gutkeled-féle birtok volt, s mely épen prépostsága miatt Monostor-Adony vagy Odon-Monostor-nak neveztetett hajdan.¹

7. **Kenéz** (Ér). Papja Marcell 1279-ben a király emberével, Szennyesi Lászlóval bejárja Abraam (Ábrány), Batur és Kyus-Baturd, Gutkeled-féle birtokok határait.² Másik papja, Péter 1333-ban 4 garas tizedet adott. Egyháza Szent-Miklós tiszteletére volt szentelve 1416-ban.³

8. **Pércs**, ma Vámos előnévvel. Az egri egyházmegye XIV-ik századi tizedjegyzékében előfordul ugyan egy Wamus mint a borsvai főesperesség plebániája, de ez nehezen a mai Vámos-Pércs, mert a borsvai főesperesség aligha nyúlt idáig s a Vámos-Pércs közelében levő plebániák: Nyir-Adony, Téglás, Hatház stb. a szabolcsi főesperességbe sorozvák, de ezen főesperességben meg Pércs nem fordul elő sehol. Hihető tehát, hogy azon Pércs mely a váradí egyházmegye tizedjegyzékében a bihari főesperesség plebániája gyanánt szerepel, Vámos-Pércs lesz, annál is inkább, mert ha például Acsád,

¹ Fejér: Cod. dipl. IX. 4. 676—7. ll. — Országos levéltár: N. R. XIV. 80. Kiadatlan.

² Wenzel G: Árpádkori okmánytár. IV. 178. l.

³ Országos levéltár.

mely pedig fentebb esik Vámos-Pércsnél, épen a tizedszedés korában, 1338-ban Biharmegyéhez tartozott,¹ Vámos-Pércs még inkább oda tartozhatott és így a váradi egyházmegyében lehetett; de 1377-ben már mint szabolcsmegyei község említették.² Annyi bizonyos, hogy Vámos-Pércs Gutkeled-féle birtok volt, s a váradi egyházmegyéhez számíttatték, akkor András papja 5. gr tizedet fizete.

9. **Tur-Sámson.** Napjainkban csak egyszerűen, minden előnév nélkül hivatik. A középkorban hol Szabolcs- hol Biharmegyéhez számíták, de egyházilag mindig a váradi megyéhez tartozott. A XIII-ik század elejéről említi már a Váradi regestrum (152. sz.) mint olyan községet, hol Mátyás pristaldus³ lakott; de plebániája csak a következő századból ismeretes, midőn Miklós papja 16 garas tizeddel járult a pogányok elleni harcz költségeihez. A fizetés összege Sámsonban derék községet gyaníttat, s azt egyéb történeti adatok igazolják is.

10. **Tamási** ma pusztá, a Gutkeledeknek szintén pusztává süllyedt ős birtoka: Gut mellett. Mindkettő Debreczen és Nyir-Adony között fekszik. Különben Tamási Demeter faluval együtt 1292-ben jutott Durug fiainak birtokába, cserébe adván érettek az Vrsur nembelieknek, szabolcsmegyei Ihaaz és

¹ Zichy-ó k m á n y t á r: I. 531. l.

² Fejér: Cod. dipl. X. 2. 775. l.

³ A középkorban előkelő hivatal neve, mely „poroszló“ szavunkban tán ma is él; napjainkban „végrehajtó“-nak neveznök. A mai poroszló eredeti értelmét úgy veszthette el, mint a később oly szomorú jelentőségű, de egykor előkelő urat jelentett „j o b b á g y“ név. V. ö. Szabó K á r o l y Századok (1880) 491. l.

Baranus birtokaikat.¹ Ugyanakkor Tamásiról is az mondatik, hogy Szabolcsmegyében feküdt, de valószínű, hogy előbb Biharhoz tartozott, mert a sokszor idézett pápai tizedjegyzékek nem említik az egrimegyei plebániák között; ellenben ugyanazon jegyzékek szerint előfordul a váradi egyházmegyében és pedig a bihari főesperességben egy Toman falu, melynek lelkésze 15 grt fizetett. Toman és Tomási a kiírást tekintve két különböző helynek látszanak ugyan, de több oknál fogva egynek vehetjük, annál is inkább, mert az ilyen határszéli falvak koronként hol egyik, hol másik szomszédos megyéhez számítottak, amint arra számtalan példánk van s ily példákat Sámsonnál, Pércsnél láttunk is. Ugyancsak a fennidézett oklevélből megtudjuk, hogy Tamási egyháza Szent-Márton tiszteletére állt; (Demeter falu egyháza pedig Szent-Demeterére) papjának pedig nagyobb tizedösszege: 15 gr. mely még a diószegi pap tizedét is felülmulta — arra mutat, hogy Tamásinak ekkor derék községnek kellett lennie.

11. **Kokad.** Említi már a Váradi regestrum.² A következő századi pápai tizedjegyzék Pétert nevezi még papjául, ki 4 garast fizetett. — 1354-ben a Gutkeledi Báthory-ak birják, de csak részben.³

12. **Léta.** Hogy már a tatárjárás előtt mint Berettyó-vidéki értékes birtok említették;⁴ hogy később, mint Bulunduch (Bolondócz?) várának tartozéka jó

¹ Wenzel G: Árpádkori ujkormánytár X. 92. l.

² 66. szám.

³ Országos levéltár. Kiadatlan.

⁴ Váradi regestrum: 360. sz.

elő,¹ honnat valószínűleg csak II. Endrének hirhedt gazdálkodása szakasztá el; hogy V. István oda ajándékozá Furd nevű tárnokának, ki vagy akinek hasonnevű őse a ma is virágzó Furta faluval aligha nincs némi összeköttetésben; s hogy végre ezen Furd fiai 1291-ben eladták 25 márkáért (ily olcsón hihetőleg azért való féltökben, hogy III. Endre a többi elidegenített várjavakkal ezt is visszaveszi,)² a hatalmasabb és így védelmére képesebb Gutkeled nembeli Kozmának: mindez mily érdekes fejtegetésekre nyujtana anyagot! de a körülmények most rövid előadásra intenek, s azért még csak annyit, hogy Léta is, mint Tamási már a középkorban derek község lehetett, mert Sixtus papjáról az van följegyezve, hogy pápai tized fejében 15 grt fizetett. Nagy előnévvel jelöltetett már akkor s valószínűleg megkülönböztetésül a szabolcsmegyei Kis-Létától, mely szintén Gutkeled féle birtok vala.³ — Ha „providus“ Baranyai István 1498-ban nagy-létai bíró és Vas Gergely ugyanakkor udvarbíró uraimék⁴ fölkelnének annyi százados álmokból, örömmel legeltethetnék szemeiket ma is egykori községökon.

13. **Nyék.** Valószínűleg ugyanaz, melyről a Váradi regestrum említi,⁵ hogy Vadassa poroszló lakott benne. Nyék neve után ítélve, besenyő telep lehetett, nyoma levén különben is, hogy besenyők

¹ Hazai okmánytár: VI. 360. l.

² Fejér: Cod. dipl. VI. 1. 242. — Andrae Regis III. Decretum. 1291.

³ Fejér: Cod. dipl. IX. 4. 676. l.

⁴ Országos levéltár. Kiadatlan.

⁵ 147. szám,

laktanak Biharban. Ott van például a Várad melletti Besenyő, mely pusztá, de hajdan virágzó község volt. Még érdekesebb adat Nyékre nézve, hogy az ősi várszerkezet korában Bihar várának tartozéka volt, s 1265-ben, mikor az említett várszerkezet már haldoklóban vala, — jutott a történetünkben többször nevezett Gutkeled nembeli Kozmának kezére, ki nemcsak jó gazda s vitéz férfiu, hanem V. Istvánnak már gyermekkorában apródja, játszótársa volt.¹

De hol feketett Nyék? Berettyó-Szent Mártontól gyugatra állott hajdan egy Nyék falú;² de ez az Ér vizétől kissé távolabb van, az imént idézett 1265-iki oklevél pedig azt mondja, hogy Nyék az Ér mellett feküdt. Azonban Diószeg határának egy pontját ma is Nyéknek nevezik, mely mellett az Ér csakugyan ott folyik; nem lehetetlen tehát, hogy a hajdani Nyék itt állott. Ráadásul még elmondhatom, hogy ezen Nyék közelében van Besenyér = Besenyő-ér is.

14. **Pelbárthida.** Ős neve Wodoz³ (Vadász?) e néven említi a Várad regestrum is; (234. sz.) de 1280-ban „alio nomine“ már Preuarthyda-nak is nevezetik, bizonyosan egyik vagy másik Gutkeledről, ki a Pelbárt nevet viselte, s viselték többen. Valószínűleg egyháza is ezen szent tiszteletére állt, de e szentnek neve eredetileg nem Bernard, hanem a Willibrord-nak némileg megmagyarosított alakja.⁴

¹ Fejér: Cod. dipl. VI. 2. 389. l.

² Osváth P.: A Sárrett leírása. 225. l.

³ Zichy-ókmánytár: I. 45. l.

⁴ Új magyar Sion. (1880.) 378. l.

Különben szintén szerzett birtoka volt a Gutkeledeknek, nevezetesen az imént is idézett Kozmának, de kinek fia, Ivánka jobb katona lehetett, mint gazda, mert kevés halála előtt — elesett 1312-ben Rozgónynál¹ — az alig megszerzett birtokot már el akarta idegeníteni.² Egyházi viszonyairól csak annyit tudunk, hogy Pál papja 6 garas tizedet fizete. Középkori egyháza, ugy értesülök, hogy még áll.

15. **Süvegd.** Egyházának védszentje Szent-György már 1307-ből emlittetik.³ Az idézett évben még azon része, melyben az egyház állt, az Osl nembeli Keserői Andrásnak birtoka, ki úgy látszik, hogy az ugyanazon nemből származott Benedek váradi püspök (1231—1242) révén juthatott nemzetségének fészkeből a Dunántulról Biharba és aki fia vagy unokája lehetett azon Petur de kueserev-nek; ki 1236-ban egyik tagja volt a biharmegyei királyi delegált bíróságnak⁴

Süvegdnek egyéb birtokviszonyait mellőzve, csak azt említem, hogy 1341-ben kezdtek benne a Báthory-ak birni s 1354-ben Báthory László kezén találjuk.⁵ Különben a falu, melynek ma már csak puszta helye áll, a Hegyköz-Kovácsiból Szalárdra vivő uttól balra Hodos felé feküdt. — Süvegd a pápai tizedjegyzékben nincs meg.

¹ Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. I. 312. t.

² Ugyanott: I. 215. l.

³ Országos levéltár. Kiadatlan.

⁴ Fejér: Codex dipl. IV. 1. 64. l. -- Javitva: ifj. Kubinyi F.; Árpádkori oklevelek. 13. l.

⁵ Országos levéltár. Kiadatlan.

16. **Hodos** ma Jákó előnévvel. Ős egyháza, mely jelenleg prot. atyáncfiainak birtokában van, falainak mészrétege alatt 1848-ban még frescoképeket rejtegete,¹ hihetőleg valamelyik Gutkeled váltságosságának zálogait. Egyházi életéről még csak annyit tudunk, hogy a pápai tized idején Péter nevű papja volt, ki 9 garast fizetett.

17. **Ivánka**, ma megrövidítve Janka, vagy Jankafalva mingyárt Diószeg alatt, ettől nyugatra. A multjára vonatkozó történeti adatok még lappanganak. Annyit sikerült rája vonatkozólag megtalálnom, hogy 1480-ban Mátyás király parancsára Szarvadi Szénás János és Farkasfalvi Nagy Simon király emberei s frater Márton áldozár, a szentjoghi konvent bizonyosága, be akarák iktatni Jankafalva némely részének birtokába Vetésy Mártont és Reszegey Pált; de a Zólyomy-ak ellenmondának, állítván, hogy a nevezettek csak zálogos birtokosok Jankán.² Lelkészei közül csak Pál ismeretes, ki 6 garas tizedet fizete.

Ezek voltak legalább tudtomra, a Gutkeledék ugynevezett bihari birtokai. Egy tekintet fekvésök-re a térképen, s azonnal szembe ötlük, hogy mint gyűrű, övezék körül Egyedet, mely ama gyűrűnek mintegy központját képezé. S hogy épen ez a központ választatott az apátság színhelyévé, merő véletlenségből történt volna-e az? Vagy inkább az az okos, vallásos kéz, mely a most elősorolt birtokok anyagi támogatásával megalapítója lön ez apát-

¹ Rómer F. F.: Régi falképek Magyarországon. 109. l.

² Országos levéltár. Kiadatlan.

ságnak, tudván jól, hogy az apátság viszont nemcsak anyagi, hanem szellemi támogatásban is fogja részesíteni az ő birtokait: szándékosan oly pontra helyezé az apátságot, hogy ahhoz birtokainak mindegyike a lehető legközelebb legyen, és így annak hatásait annál biztosabban fölfoghassák. S a várt hatás, mint láttuk, sem anyagi, sem vallás-erkölcsi téren nem maradt el; nem maradhatott el már csak azon szellemnél és rugékonyságnál fogva sem, mely akkoron szerzeteseinket s különösen Szent-Benedek fiait nemzetünk jelleme s jövőjére nézve oly jótékonyan hatólag lelkesíté.

Nemzetünk sok időn át nemcsak püspökeit, hanem egyszerű papjait is a szerzetesektől nyerte. Szent-Gellért, csanádi püspök négy különböző Szent-Benedek-rendi monostorból hívta meg legelső lelkészeit, s e példa kétségkívül nem áll egyedül történelmünkben. Minden monostornak és így bizonyosan az egyedinek is megvolt a maga olvasó (lector) és énekes (cantor) szerzetese. Ezek tanítottak a minden monostornál létezett iskolában és képezék nemcsak szerzetők leendő tagjait, hanem a lelkészeket is, s valószínűleg mindenek előtt azon plébániák számára, melyek saját birtokukon és kegyurok birtokain állottak. Ezen birtokok egyházaiban, s az egyházak mellett létezett népiskolákban ismét a plébánosok terjesztették tovább a tudományt, melyet ők a monostori tanodákban szereztek. S így lön egy monostor saját vidékén a vallásosság, az anyagi és szellemi művelődés, s ezáltal a társadalmi s állami rend megszilárdulásának fontos tényezőjévé.

Avagy vessünk egy pillantást a régi váradi egyházmegye térképére. Ott egy feltűnően nagy terület, mely közel száz plebániát foglalt magában, úgy neveztetett, hogy bihari főesperesség. E nevet nem Bihar-Vármegyétől nyerte, mert a vármegye területén ezen kívül még 3 főesperesség volt: a kalotai, a homorogi és a köleséri; hanem Bihar városától. Különös azonban, hogy e város, mely kétségkívül székhelyét, sulypontját képezé a főesperesi kerületnek, — e kerületnek nem a közepén áll, hanem nagyonis a szélén, Nagyváradtól alig egy mérföldnyire, holott tulnan rajta a főesperesség mérföldekre terjedt, néhol 6 mértföldre is.

Miért van ez?

Aligha csupán azért, mert a váradi egyházmegye alakulásakor az e megye éjszaki részein tömegesen lakott oroszok (ruthenek) izmaeliták vagy egyéb okok miatt a főesperesi székhelyt, hogy úgy mondjam, örszemet a főállomástól, Váradtól messzebb tolni nem lehetett, hanem talán inkább azért, mert szerzeteseink elég bátrak s lelkesek lévén állást foglalni az ellenséges elemek között, oda épített monostoraik s ezek közt az egyedi apátság által azon vidék kereszténysége s civilisatioja biztosítva volt.

És csodálatos oekonomiája a történet szellemének, hogy midőn a XIV-ik századdal az egyházi s állami rend hazánkban végleg megállapodik: monostoraink tűnni kezdenek. Az egyedi apátság is, mihelyt a váradi püspök megyéjének legtávolabbi részeiben is már bizton működhetik, — mint a gyümölcszeit megérlelt fa, kezd halaványodni, s az említett század végével, mint láttuk, végkép el is tűnt.

Megemlíthetem még, hogy a fiúsított Dobinak utolsó sarja, mely családját végleg a sirba vitte, E g y e d nevet viselt. S e név mintha a halál-
döklő nemzetségnek búsupillantása lett volna ősi
ápátságára, — — csakhogy e pillantás annak már
csupán romjaira esett.

Azóta „századok ültenek el,“ s a nép, bár elfeledé a romok igaz történetét; de titokzatos éjféleken még ma is hallja szólani a zárda harangját a tó fenekén, és meg sem álmodja, hogy a vélt harang ábrándos hangjaiban saját kegyelete szól, — kegyelete a multak, a „névtelen hősök“ iránt.

X.

Az egyedi valóságos és czimzetes apát urak.

Péter. 1321.¹

Domokos. 1333.²

Kovács Mihály, a nagyvárad székesskáptalan kanonokja. 1797—1803.³

Szent-Andrási Tokody István, nagyvárad székessgyházi kanonok. 1805—1828.⁴

Gindl Ferencz, elébb a seccaui (Grác) egyházmegyében nagyprépost, majd Bécsben udvari tanácsos s a csász. kir. kormlátnoki hivatalnál egyházi előadó. 1830⁵—1833-ban az apátság ismét üres.

Gyergyó-Szent Miklósi Fogarasy Mihály, nagyvárad kanonok. 1843—1865.⁶

Némethy József, szatmári kanonok. 1865—1880.⁷

Vásonkeői Ifju Gróf Zichy Ferencz Ö. Felségének Czernoviczban 1880. szeptember hó 17-

¹ Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. I. 623. l.

² Theiner Á: Monumenta Hung. I. 558. l.

^{3—7} Királyi könyvek az országos levéltárban, — Egyházmegyei levéltár Nagyváradon.

én kelt legmagasabb adománylevelével kinevezte-
tett s Nagyváradon főtisztelendő Lipovnoki Lipov-
niczky István, nagyvárad i. sz. püspök ő kegyel-
messége által ugyanazon év október hó 4-én ünne-
pélyesen megáldatott.

